

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА НАЦІОНАЛЬНОГО, МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
ТА
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ
ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ**

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка IV курсу 10-482 група
Спеціальності 081 Право
Освітньо-професійної програми «Право»
Кошель Діана Максимівна

Керівник к.ю.н., доц. Шевченко Н. Л.

Рецензент д.ю.н., проф. Шкута О.О

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА.....	6
1.1. Джерела формування поняття забезпечення прав людини.....	6
1.2. Природно-правова теорія про права людини та їх забезпечення.....	14
1.3. Концептуальні та методологічні основи забезпечення індивідуальних і колективних прав людини.....	18
1.4. Проблеми класифікації прав людини в процесі їх визначення та забезпечення.....	26
РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ	41
2.1. Державна правова політика і забезпечення конституційних прав людини в Україні.....	41
2.2. Поняття і система конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні.....	46
2.3. Міжнародно-правові механізми та гарантії забезпечення прав людини в Україні	52
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	65

ВСТУП

Актуальність дослідження. Завдання, що стосується захисту прав і свобод людини та громадянина, є одним з найбільш досліджуваних у науковому вимірі, оскільки еволюція кожного суспільства вимагає постійної уваги до цих фундаментальних аспектів людського існування. Цей наратив тісно пов'язаний з ключовими концепціями теорії прав людини, такими як держава, нація і демократія. Сучасне суспільство відзначається активізацією як прав і свобод людини та громадянина, так і їхнього захисту. Ця бівалентність проявляється на рівні вживання відповідних термінів, які виражають широкий спектр міждисциплінарних зв'язків, охоплюючи правову, філософську, політичну, інформаційну та психологічну сфери. З іншого боку, неможливо недооцінити складність концептів, які є необхідними для однозначного тлумачення прав і свобод людини в демократичному суспільстві. Ці поняття включають рівність, свободу і справедливість.

Розгляд такої складної ідеї, що постійно змінюється, є необхідним для визначення взаємозв'язків і коригування швидкозмінних сучасних цінностей. Розуміння цих цінностей має сенс через посилення наявних проблем у сучасному світі, починаючи від конфліктів на Сході України та анексії Криму і закінчуючи пандемією, яка створила біологічні загрози для планети і спричинила трагічні економічні та соціальні наслідки для кожної людини.

В Україні формування правової держави відбувається в умовах інформаційного суспільства. Це спонукає дослідників зосередитися на аналізі концепцій новітнього інформаційного наративу, забезпеченні інформаційної гігієни, джерелах трансформації інформаційного простору та гібридній війні як мережецентричній війні.

У сучасному українському суспільстві розуміння механізмів правового регулювання захисту прав людини є надзвичайно важливим для подальшого розвитку демократичної правової системи. Зростаюча необхідність у покращенні стандартів правосуддя, забезпеченні справедливості та захисту

прав громадян у контексті соціальних та політичних змін вимагає глибокого аналізу та дослідження ефективних механізмів правового регулювання. Однак існуючі виклики, такі як корупція, соціальна нерівність та недостатній доступ до правосуддя, підкреслюють необхідність системного аналізу та розробки нових підходів до захисту прав людини в сучасних умовах. Таким чином, розглядання та розуміння цієї теми має великий теоретичний і практичний інтерес для подальшого розвитку правової системи України та забезпечення захисту прав громадян.

Вибір філософсько-правових підходів, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів наукового пізнання ґрунтувався на таких принципах, як справедливість, необхідність, плюралізм, конкретність та комплексність, через призму яких були розглянуті сучасні механізми захисту прав людини.

Метою дослідження є комплексний аналіз теоретико-правових, міжнародних та галузевих аспектів прав людини та сучасних механізмів їх захисту. Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких основних завдань:

Охарактеризувати джерела формування поняття забезпечення прав людини.

Висвітлити природно-правову теорію про права людини та їх забезпечення.

Дослідити концептуальні та методологічні основи забезпечення індивідуальних і колективних прав людини.

Дослідити проблеми класифікації прав людини в процесі їх визначення та забезпечення.

Розкрити питання Державної правової політики та забезпечення конституційних прав людини в Україні.

Проаналізувати поняття і систему конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Проаналізувати міжнародно-правові механізми та гарантії забезпечення прав людини в Україні.

Предметом дослідження є механізми правового регулювання, які забезпечують захист прав людини в Україні. Це може включати конституційні гарантії, міжнародні конвенції, національні закони, судову систему, правозастосовну практику та механізми міжнародного контролю за дотриманням прав людини.

Об'єктом дослідження є самі права людини в Україні, які підпадають під правове регулювання. Це може охоплювати такі права, як право на життя, свободу, безпеку, справедливий суд, свободу слова, право на освіту та інші.

РОЗДІЛ 1. ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

1.1. Джерела формування поняття забезпечення прав людини

Починаючи з прийняття Конституції України 28 червня 1996 року, в країні розпочався новий етап розвитку важливого правового інституту - прав людини і громадянина. Ця Конституція визначила якісно новий, сучасний статус людини і громадянина в Україні. Вперше на конституційному рівні був включений окремий розділ "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина".

Стаття 3 цього нормативно-правового документу закріплює основний принцип правової демократичної соціальної держави - визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки як найвищої соціальної цінності в Україні. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини стало головним обов'язком держави [2].

Іншими словами, держава не лише визнає права людини і громадянина, але й має обов'язок гарантувати їх дотримання та сприяти їх реалізації. Основні права, закріплені в розділі II Конституції України, становлять частину функції держави з правозахисту.

Після прийняття Конституції України 1996 року та ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року Верховною Радою України 17 липня 1997 року, в 1999 році були затверджені Засади державної політики України в галузі прав людини. Цей документ, хоч і має загальний та декларативний характер, є основою для законотворчої діяльності у сфері прав людини та сигналізує міжнародному співтовариству про напрямки розвитку України та її державної політики у цій галузі.

Згідно з цим документом, в Україні забезпечення прав і основних свобод людини вважається головним обов'язком держави, органів державної влади та місцевого самоврядування. Визнається універсальність, взаємопов'язаність та

взаємозалежність прав і основних свобод людини і громадянина. Найвищою соціальною цінністю вважається людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Права і основні свободи людини і громадянина вважаються такими, що дані людині від народження і є невід'ємними. Основна мета полягає в приведенні законодавства України у відповідність з універсальними стандартами прав людини Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи [3].

Визнання та юридична захищеність прав і свобод людини і громадянина є головною ознакою правової держави, яка відрізняється від організації політичної влади, заснованої на будь-яких інших засадах. Наприклад, на законі, що може бути за умов авторитарного режиму і несправедливим [15, с. 133].

Поняття "конституційні права людини і громадянина" визначає основні права і свободи, що закріплені та гарантовані Конституцією України. Вони є невід'ємною складовою частиною правового порядку країни та мають високий рівень захисту. Зміст цього поняття полягає в тому, що конституційні права і свободи спрямовані на всебічний розвиток особи, задоволення її інтересів і потреб. Вони виражають об'єктивні можливості громадян володіти, користуватися і розпоряджатися певними соціальними благами, а також набувати й захищати їх.

Ці права базуються на концепції прав людини, визначеній у міжнародно-правових документах, які Україна ратифікувала, а також на загальноправових стандартах прав і свобод людини. Таким чином, конституційні права людини і громадянина в Україні є важливим елементом правової системи, що забезпечує захист та гарантує їх реалізацію [33, с. 385].

Закріплені в Конституції України 1996 року права і свободи мають різні характеристики: деякі адресуються кожній людині, а інші є виключно громадянськими. Це відповідає міжнародній практиці та стандартам. Розділ II Конституції України, що містить близько третини її статей, є одним з найважливіших у цьому документі.

Це свідчить про те, що в Україні перебудовується вся правова система, а права і свободи людини і громадянина стали основою нового конституційного ладу. Замість розпорошеного набору прав і свобод, як це було раніше, Конституція визначила систему прав у всіх сферах життя, включаючи громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні. Такий підхід повністю відповідає сучасним теоріям конституційного права [20, с. 51].

Права і свободи людини визнані міжнародним співтовариством як особисті цінності людини у її відносинах з іншими людьми та державою. Вони закріплені в міжнародно-правових актах, норми яких імплементовано в законодавстві України, знайшли своє повне відображення у розділі 11 Конституції України.

Щодо розрізнення між "правами" і "свободами" як юридичними категоріями, варто зауважити, що між ними немає різких відмінностей. І права, і свободи визначають певні правові можливості людини в різних сферах життєдіяльності, які гарантуються державою. Однак можна виділити різницю на основі ступеня визначеності можливої поведінки і механізму державного гарантування.

Права людини є правовими можливостями (мірою свободи) особи, які забезпечують її розвиток у конкретно-історичних умовах. Вони визначені як міжнародними стандартами, гарантовані законами держави як невідчужувані, загальні і рівні для всіх людей. Ці права об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства та мають забезпечуватись і захищатись державою в обсязі міжнародних стандартів.

Залежно від належності до громадянства країни розрізняють права і свободи людини та права і свободи громадянина. Такий підхід до розуміння сутності правових надбань людини і громадянина в суспільстві відповідає проголошеному Конституцією України курсу на визнання людини найвищою соціальною цінністю. Правомочними визнаються не тільки громадяни України, але й інші категорії осіб, що перебувають на її території, такі як іноземні громадяни та особи без громадянства.

Права людини і громадянина поділяються на різні категорії залежно від спрямованості потреб особи у сфері суспільних відносин. Ці категорії включають фізичні (природні), особистісні (немайнові, духовні), політичні, економічні, культурні (гуманітарні), соціальні, екологічні, інформаційні права та інші.

З найбільшою повнотою відносини між державою та людиною і громадянином, а також реальна соціальна спрямованість держави та її рівень демократизму виявляються у правовому статусі. Правовий статус людини і громадянина означає сукупність закріплених у чинному законодавстві прав, свобод, обов'язків людини і громадянина, а також гарантій їх здійснення [21, с. 330].

Статті 21-24 Конституції України закріплюють основні принципи правового статусу особи в нашій державі:

Рівність конституційних прав і свобод громадян України та їхня рівність перед законом: Цей принцип гарантує, що всі громадяни мають однакові права та обов'язки перед законом.

Невідчужуваність та непорушність прав і свобод людини: Це означає, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними, тобто не можуть бути позбавлені або обмежені без законного підстави.

Невичерпність, гарантованість і не скасовність конституційних прав і свобод: Цей принцип стверджує, що конституційні права і свободи людини гарантовані державою і не можуть бути анульовані або скасовані.

Недопустимість звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод у поточному законодавстві: Цей принцип передбачає, що законодавство не може обмежувати права і свободи громадян в більшому обсязі, ніж встановлено Конституцією.

Єдність прав людини та її обов'язків перед суспільством: Це означає, що права і свободи громадян пов'язані з їх обов'язками перед суспільством, і обидва аспекти є невід'ємними складовими правового статусу особи.

Держава зобов'язана забезпечити реальне здійснення прав і свобод громадян, гарантувати їх захист від порушень, а в разі порушень сприяти їх швидкому та повному відновленню. Такий підхід до правового статусу особи відповідає концепції правової держави, де держава не лише визначає права та обов'язки громадян, але й забезпечує їх реалізацію та захист [18, с. 74].

Поняття "гарантії" охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав і свобод, на усунення можливих перешкод їх повного і належного здійснення. Основним завданням усіх гарантій є забезпечення виконання, дотримання і використання прав і свобод громадян [19, с. 382].

Гарантії прав і свобод є необхідним компонентом будь-якої демократичної та правової системи. Вони забезпечують фактичне та надійне реалізацію прав і свобод громадян, запобігають можливим порушенням та надають можливість захисту в разі їх виникнення. Гарантії включають умови, процедури, механізми та інституції, що дозволяють особам впевнено скористатися своїми правами та свободами, а також забезпечують відповідальність за їх порушення. Без належних гарантій права та свобод можуть бути лише формальними деклараціями, а не реальною можливістю для особи [31, с. 227].

У погляді теорії держави і права, гарантії прав та свобод людини і громадянина звичайно класифікуються за різними критеріями, серед яких переважно виділяють економічні, політичні, ідеологічні (духовні), соціальні, юридичні та інші. Юридичні гарантії, узагальнюючи різноманітні аспекти, відіграють важливу роль у забезпеченні прав і свобод. Якби всі ці гарантії були повністю забезпечені, б не виникало б проблем з реалізацією основних прав і свобод. Але на жаль, у зв'язку з економічною кризою, кризою політичної системи та незавершеними адміністративними та судовими реформами, багато економічних прав і свобод громадян України не можуть бути належним чином забезпечені або реалізовані.

Часом міжнародно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина виділяють у самостійний вид - право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (згідно зі статтею 55 Конституції України). Один з таких міжнародних судових органів - Європейський суд з прав людини, який розглядає справи громадян проти держав-учасниць щодо додержання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, рішення якого є обов'язковими для держав-учасниць.

З моменту приєднання України до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у 1997 році наша держава взяла на себе міжнародно-правове зобов'язання забезпечити дотримання конвенційних гарантій на національному рівні. Крім того, громадяни України отримали право захищати свої порушені права в Європейському суді з прав людини у випадку, коли національні засоби судового захисту були вичерпані.

Згідно з пунктом 3 статті 8 Конституції України, всі нормативні перешкоди на шляху до забезпечення прав і свобод людини і громадянина юридично ліквідовані. Цей пункт проголошує, що норми Конституції мають пряму дію. Таким чином, громадяни мають можливість звертатися до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції, навіть у випадку відсутності інших нормативно-правових актів.

Окрім національних гарантій, Конституція передбачає використання і міжнародно-правових гарантій - міжнародних механізмів захисту прав людини, до яких приєдналася Україна. Наприклад, приєднавшись у 1990 році до Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, Україна визнала компетенцію Комітету ООН з прав людини щодо розгляду індивідуальних скарг громадян на порушення їх прав та свобод, гарантованих цим пактом.

При відсутності адекватних засобів забезпечення їх реалізації у повсякденному житті людини та суспільства, права і свободи людини і громадянина можуть лишатися декларативними. Україна стикається з певним розривом між теорією та практикою прав людини: хоча вони формально визнані та закріплені в законодавстві, на практиці їх часто важко реалізувати, оскільки доступ до них нерідко обмежений. Це свідчить про недостатню ефективність механізму забезпечення прав і свобод людини.

Механізм забезпечення прав людини - це система заходів, спрямованих на створення умов для здійснення основних прав і свобод людини. Його завдання включає охорону, захист та відновлення порушених прав, а також формування загальної та правової культури населення. Складовими цього механізму є гарантії реалізації, гарантії охорони та гарантії захисту прав і свобод людини.

Гарантії реалізації прав і свобод людини охоплюють систему заходів, спрямованих на створення умов для практичного здійснення цих прав. Ця система включає:

Відсутність об'єктивних перешкод, що перешкоджають здійсненню прав.

Відсутність суб'єктивних перешкод, які роблять здійснення прав формальним.

Встановлення меж здійснення прав і свобод, а також їх конкретизація в законодавстві.

Встановлення процедур, заходів заохочення, стимулювання, пільг для ініціативної реалізації прав тощо.

Терміни "захист" та "охорона" часто використовуються як синоніми в юридичній літературі, але вони мають певну різницю у значенні. Основна відмінність полягає в обсязі. Поняття "охорона" ширше за "захист". "Захист" виступає як наступний етап після "охорони", коли вжиті заходи з охорони права не забезпечили його реалізацію. Захист використовується у випадках, коли правоохоронні органи, включаючи прокуратуру, вже мають справу з порушенням прав із залученням осіб, чий права були порушені [16, с. 18].

Гарантії охорони прав і свобод людини передбачають систему заходів для запобігання їх порушень та протиправних дій. Ця система включає:

Встановлення засобів профілактики і запобігання правопорушень.

Попередження неправильної реалізації прав і свобод людини.

Конституційний контроль за безперешкодною реалізацією прав і свобод.

Можливість звернення за допомогою до компетентних державних та недержавних органів, таких як прокуратура, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, адвокати, громадські організації тощо.

Гарантії захисту прав і свобод людини включають систему заходів для відновлення порушеного права чи свободи та притягнення порушників до юридичної відповідальності. Ця система включає:

Встановлення заходів відповідальності винних за порушення прав і свобод громадян.

Встановлення судових та адміністративно-правових заходів захисту.

Відновлення порушеного права, таке як відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями тощо.

Звернення до захисту прав виникає лише у випадках, коли існують перешкоди у їх здійсненні або є загроза їх порушення. Захист може бути здійснений шляхом втручання державних органів у процес реалізації прав і свобод як реакція на відхилення від правопорядку, виражатися у санкціях та відповідальності, а також у гарантіях особистої безпеки правоохоронних працівників.

Засоби охорони прав людини спрямовані на запобігання порушень шляхом перешкоджання чи унеможливлення їх вчинення. Прикладом може служити введена з 1993 року попередня державна реєстрація у Міністерстві юстиції України всіх відомчих нормативних актів, що стосуються прав громадян, без яких ці акти вважаються нечинними. Однак ці засоби стають ефективними лише тоді, коли вони поєднуються із засобами захисту, тобто юридичними інструментами відновлення порушених прав та притягнення до відповідальності осіб, винних у цих порушеннях. Без такого "оснащення"

засоби охорони переважно не спрацьовують і не досягають своєї мети. Незастосування у деяких випадках засобів охорони прав людини є однією з основних проблем юридичного гарантування прав в Україні.

Підвищення рівня правової культури та правової свідомості громадян, формування поваги до закону та визначення механізмів захисту їх прав - це важливий напрямок державної політики у галузі прав людини. Проте ці процеси не можуть бути повністю забезпечені лише державою. Необхідна активна підтримка та сприйняття їх інститутами громадянського суспільства та кожним окремо взятим громадянином.

Цей довгий та нелегкий процес залежить від історично-культурних традицій, звичаїв і менталітету українського народу. Без активної правової позиції громадян, які прагнуть жити краще, неможливо досягти значних покращень у забезпеченні та ефективному захисті прав людини та громадянина у випадку їх порушення.

1.2. Природно-правова теорія про права людини та їх забезпечення

Поняття прав людини є одним з найбільш вживаних термінів у сучасному правознавстві, навколо якого тривають жваві дискусії серед вчених. Інтерес до концепцій прав людини легко пояснити, враховуючи соціально-економічні зміни, які відбуваються в Україні.

У кожному суспільстві існують свої уявлення про справедливість, гідність та повагу. У давніх спільнотах людей часто вважали, що їхні лідери повинні керувати мудро та дбати про загальне благополуччя. Ці погляди могли бути обумовлені божественними заповідями, законами природи, традиціями або політичними рішеннями, але вони не впливали з розуміння того, що кожна людина має право на справедливе керівництво. У добре організованому суспільстві народ мав певні очікування від своєї еліти, але він не мав конкретних прав, які можна було б протиставити несправедливому уряду.

Протягом століть відбувався поступовий процес визнання індивідуальної свободи та обмеження влади уряду.

Ліберальна концепція вважається історично першою формою розуміння прав людини. До XVII століття суспільство не розглядалося як область об'єднання особистих неполітичних інтересів, і держава не була розглянута як окремий апарат примусу, відокремлений від індивіда. Концепція свободи була сформульована стародавніми грецькими філософами, зокрема Арістотелем, а також Августином і Фомою Аквінським. Вони вважали, що свобода - це право повноправних членів спільноти керувати собою у своїх власних інтересах. У той час ідея свободи не асоціювалася з ідеєю юридичного захисту прав людини.

Катастрофа традиційного суспільства, заснованого на патріархальних, общинних зв'язках, і його традиційної влади вперше чітко показала розбіжності між громадянським суспільством і державою. Ця розбіжність породила питання: як суспільство, члени і соціальні групи якого перебувають в постійному русі та конфлікті, може зберігати соціальну єдність, визнаючи законність існування державної влади, а також забезпечувати юридичний захист прав людини. Це розуміння базується на ідеї природних прав людини та теорії суспільного договору.

Дж. Локка, англійський політичний діяч та філософ, заслужено вважається основоположником лібералізму, оскільки він серед перших висловив ідеї про пріоритет прав людини і громадянина, визнавши державу його слугою. Локк вважав, що при укладанні соціального договору залишаються всі природні права людини, включаючи право на життя, свободу та приватну власність. Межі влади держави, на його думку, мали бути обмежені цими самими правами громадян, для захисту яких вона була створена. Ці ідеї, разом із концепцією громадянських прав Ш. Монтеск'є, були прийняті в Новому Світі, де Т. Джефферсон вважав їх очевидними (замінивши право власності на право на прагнення до щастя). Декларація прав людини і громадянина 1789 року проголосила, що свобода, власність, безпека та опір

насильству є природними, невідчужуваними та священними. Ці ідеї стали основою західної ліберальної концепції прав людини.

В другій половині XVIII століття погляди французького просвітника Жан-Жака Руссо відкрили новий підхід до проблеми співіснування державної влади, громадянського суспільства і прав людини. Його концепцію можна охарактеризувати як народницьку (авторитарну) або колективістську, яка потім вплинула на марксистів та соціал-демократів у контексті нових історичних умов.

Згідно з Жан-Жаком Руссо, людина завжди перебуває у стані природного добра. Однак через обман сильних і заможних виникає суспільний договір, що стає можливим після виникнення власності та перекручення людської природи. Створене таким чином суспільство є протиприродним, але його можна організувати на справедливих засадах. Для цього воно повинно об'єднатися у єдине ціле і отримати всі права, що належать людині у природному стані. Крім того, індивідуальні права можуть мати юридичну силу лише тоді, коли вони забезпечуються взаємною згодою та сукупною силою всіх громадян. Свобода та рівність учасників договору гарантували об'єднання народу у єдине ціле (колективну особистість), чий інтереси не суперечать інтересам окремих осіб. Це призводило до висновку про можливість цілого (суспільства) визначати свою волю для окремих його членів.

Ідеї просвітників, зокрема Джона Локка і Шарля Монтеск'є, щодо поділу влади та гарантування прав і свобод громадян, співіснували з концепціями, закладеними в нормативних актах періоду формування буржуазного ладу в Англії. Ці ідеї отримали подальший розвиток в Новому Світі під час боротьби північно-американських колоній за свою незалежність від метрополії.

У Декларації незалежності США 1776 року було проголошено: "Ми вважаємо ці істиною, очевидною самою собою, що всі люди створені рівними, і їхнім Творцем наділені певними невідчужуваними правами, серед яких є право на життя, свободу і прагнення до щастя. Для забезпечення цих прав

утворюються уряди, які отримують свої повноваження згідно з волею керованих".

З самого свого зародження концепція прав людини в юридичному контексті гарантувала недоторканість сфери індивідуальної свободи і створювала особливий феномен, який інший відомий англійський філософ Джон Стюарт Мілль охарактеризував як "персональний суверенітет". Це означає, що людина має суверенітет над собою, своїми вчинками та діями у цій сфері, а цей суверенітет забезпечується наявністю юридичних гарантій реалізації прав людини. Концепція прав людини та персонального суверенітету мала, безперечно, політичний відтінок і виникла в Англії наперекір офіційній доктрині суверенітету Корони та командній теорії в праві (згідно з якою індивіди виступають лише пасивними об'єктами державної влади, засобами досягнення державних цілей). Хоча в Англії завжди існувала сфера імунітету особи, в яку ніколи не втручалася світська влада, навіть шляхом правотворення, що дозволило Томасу Гоббсу стверджувати у своїх "Діалогах про загальне право": "Моє право - це свобода, яку залишає мені закон".

Ця фраза узгоджується з концепцією правового регулювання, відомою як "все, що не заборонено законом, - дозволено", коли державним органам надається дозвіл на виконання лише тих дій, що прямо визначені законом. Тому для приватних осіб областю свободи є "простір для дій", які не заборонені законом. Такий підхід до розуміння свободи зустрічається у пам'ятці права Давнього Риму - Інституціях Юстиніана, де свобода тлумачиться як "природна можливість робити те, що до вподоби, якщо цьому не перешкоджає будь-яка сила або будь-яке право" [41, с. 49].

Природно-правова (ліберальна) концепція прав людини визнає пріоритет певних сфер індивідуальної свободи щодо охорони колективних або суспільних інтересів, які виражаються у вигляді прав або захищаються законами. У авторитарному або тоталітарному режимі головною складовою детермінантою є страх, тоді як у конституційно-демократичному

(ліберальному) режимі основні права людини стають його фундаментом. Права людини не відокремлюють індивіда від суспільства, але навпаки, забезпечують канали обміну ідеями, суспільні ніші від зруйнування владою, формуючи критерій та опозицію владі.

З погляду ліберальної концепції прав людини, фундаментальні принципи, зокрема ті, що визначають зміст прав людини, мають вищу юридичну силу, ніж звичайне законодавство, що приймається за допомогою „простого політичного пріоритету парламентської більшості”. Щоб отримати згоду більшості виборців, яким належать конституційні права, парламентська більшість повинна гарантувати дотримання основних прав і свобод, а також тих фундаментальних принципів, які не можуть бути порушені чи скасовані шляхом парламентського волевиявлення.

1.3. Концептуальні та методологічні основи забезпечення індивідуальних і колективних прав людини

У більшості підручників та навчальних посібників з загальної теорії права і держави, а також конституційного права, удосконалення співвідношення між індивідуальними та колективними правами людини часто розглядається через призму їхньої класифікації за суб'єктним принципом здійснення. Згідно з цією класифікацією, всі права людини можна поділити на дві категорії: індивідуальні та колективні. Індивідуальні права здійснюються лише однією особою і включають, наприклад, право на свободу висловлювання думок та право на виховання власної дитини. З іншого боку, колективні права можуть бути реалізовані лише спільними діями учасників групи, що має ці права, і вони включають право на створення громадських об'єднань, проведення мітингів та демонстрацій.

До того ж П. Рабінович [28, с. 25] та О. Скакун [31, с. 73] вказують на наявність так званих "змішаних прав", які здійснюються як індивідуальними,

так і колективними діями. Проте жоден із них, на жаль, не подає конкретних прикладів таких "змішаних прав".

Інше визначення, що вживається - "колективні права і свободи людини", описується як сукупність прав і свобод, які можуть бути реалізовані групою осіб колективно. Однак це визначення, схоже, далеке від повного розуміння означеної категорії прав. Зокрема, у назві публікації "Колективні права і свободи людини" можна помітити логічне протиріччя і філологічну неузгодженість.

Більш коректним і детальним видається визначення, що вказує на те, що термін "колективні права і свободи" є так само невизначеним, як, наприклад, "мультикультуралізм", "ідентичність" або "самобутність", і може мати принаймні п'ять можливих тлумачень:

Індивідуальні права, які реалізуються в колективі, спільно з іншими людьми (так званий колективний вимір індивідуальних прав).

Загальні (спільні) права людини і громадянина стосовно членів певної групи.

Спеціальні права, якими володіють індивіди, що належать до певної категорії (так звані спеціальні права).

Правоможності колективного суб'єкта права - організації.

Права умовної або статистичної групи як такої (тут - "групові права").

Повністю обґрунтовано, що "найпоширенішим в юридичному дискурсі підходом до розуміння сутності колективних прав" є підхід, що розглядає колективні права як правоможності конкретного групового суб'єкта. Згідно з цим підходом, колективні права не є простою сумою індивідуальних прав осіб, що входять до цієї групи, а мають нові якісні властивості (синергетичний ефект), обумовлені певними цілями та інтересами даного колективного утворення. Колективні права можуть бути порушені щодо всієї групи, і для їх регламентації та створення належного інституційного середовища в національному законодавстві потрібно враховувати цей синергетичний ефект. Наголос на синергетичному ефекті колективних прав є принциповим і дуже

важливим методологічним положенням, яке має значний потенціал для подальших досліджень природи цих прав.

У контексті філософсько-правової аналізу, звертаючись до закону взаємного переходу кількісних змін у якісні, який Г. В. Ф. Гегель вважав ключовим, ми можемо розглядати синергію колективних прав через призму спору про універсали. З цієї перспективи, важливо враховувати, що з крайніх номіналістських позицій взагалі неможливо визнати та пояснити синергетичний ефект. Іншими словами, наявність цього ефекту слугує аргументом на користь підходів, які відрізняються від номіналістичних постулатів, таких як "реалістські" або "концептуалістські" інтерпретації.

З кінця 70-х років ХХ століття відомою стала концепція К. Васака, який висунув ідею виділення трьох поколінь прав людини. За його думкою, ці покоління прав відповідають трьом ідеалам Великої французької революції: свобода, рівність і братерство [55, с. 831].

У концепції поколінь прав людини особлива увага приділена правам третього покоління, які також отримали найбільшу критику від опонентів такої типології. К. Васак охарактеризував права третього покоління як права солідарності. Він вважав, що права першого і другого поколінь виражають надмірний індивідуалізм і навіть егоїзм, який передбачає протиставлення індивіда і суспільства. Права першого покоління ставлять за мету захистити індивіда від неправомірних дій держави, а права другого покоління забезпечують можливість вимагати від держави реалізації спеціальних урядових програм з надання соціальної підтримки та допомоги. Однак ця концепція не враховує того, що добробут людини неможливий без її участі у житті спільноти. Для гідного життя людина потребує не лише свободи і рівності, а й братерства. Права третього покоління спрямовані на подолання автономії окремих індивідів, які конкурують між собою, та на забезпечення соціальної солідарності, що дозволяє людям повністю розкрити свій потенціал шляхом спільної участі в соціальному житті різних спільнот, до яких вони належать [55, с. 831].

Це розуміння «змістовного наповнення» поколінь прав людини виявляє деякі очевидні кореляції з визначальними течіями сучасної політико-правової філософії, які ми розглядали в попередніх публікаціях [23, с. 122]. Таким чином, можна вважати, що права першого покоління продовжують бути символом лібералізму й гордістю цього напрямку, тоді як права третього покоління стають емблемою комунітаризму. Щодо прав людини другого покоління, вони, за своєю природою, допускають різні інтерпретації - як номіналістичні, так і у деяких випадках реалістичні. Однак філософські основи цього покоління прав людини вказують на їхню нахил до комунітарного й соціоцентричного тлумачення [24, с. 133].

Теза про недоцільність включення колективних прав до категорії прав людини, навіть третього покоління, справді викликає певні сумніви. Вона може вказувати на відданість автора крайньому філософському реалізму, який розглядає універсалії як існуючі незалежно від конкретних індивідів. У цьому контексті колективні права розглядаються як права колективу, а не окремої людини. Однак, такий підхід може ускладнити розуміння та застосування прав людини в сучасному світі, де взаємодія між індивідом і суспільством є невід'ємною частиною правового та політичного порядку.

Пропозиція А. Ковбана має певну логічну послідовність. Вживання терміну "колективні права людини" дійсно може викликати недорозуміння, оскільки він не уточнює самих суб'єктів чи носіїв цих прав. Тим часом, термін "колективні людські права" краще відображає суть цієї концепції, оскільки він підкреслює важливість цього інституту як у національному, так і в міжнародному праві. Така формулювання допомагає уникнути двозначності і точніше визначити об'єкт та сферу застосування цих прав [17, с. 107].

Позиція С. Головатого відображає значущість використання терміну "людські права" замість "права людини". Це вказує на важливість наголосу на самому понятті прав, які повинні бути нерозривно пов'язані з поняттям "людськості". Така формулювання підкреслює універсальний характер прав і їхнє застосування до всіх людей, незалежно від їхньої національності, статусу

чи інших характеристик. Такий підхід сприяє покращенню розуміння сутності прав людини та їхнього захисту в сучасному світі [10, с. 8].

Цей факт вказує на еволюцію термінологічних підходів у вітчизняному правознавстві і вказує на загальний тренд звернення до терміну "людські права". Використання цього терміну поряд з "права людини" свідчить про пошук більш точного та глибшого розуміння сутності прав людини та їхнього значення у сучасному світі. Такий підхід може відображати зростаючу увагу до гуманістичних цінностей та прагнення забезпечити повну захищеність прав людини в усіх її аспектах [28, с. 8].

Досліджуючи тему колективних прав, автор вбачає, що різниця у підходах між С. Головатим та П. Рабіновичем пояснюється їхніми вихідними світоглядно-філософськими позиціями та типами розуміння світу та права.

Автор висловлює думку, що погляди на проблему універсалій визначають світоглядно-методологічні позиції кожного дослідника, і це відображається у їхніх підходах до теорії та філософії прав людини. Як приклад, автор цитує критичні міркування С. Головатого щодо формули, зазначеної у Конституції України, яка стверджує, що кожна людина має обов'язки перед суспільством для забезпечення свого розвитку. Головатий вважає цей припис відтворенням ідей теорії політичного абсолютизму та марксистської спадщини. Також автор вказує на те, що ця формула майже дослівно взята з Загальної декларації прав людини, яка не може бути віднесена до «марксистської спадщини». Це свідчить про те, що погляди авторів на права людини визначаються їхніми філософськими позиціями та інтерпретацією історичних документів.

Цитата зі статті С. Головатого відображає його погляди на поняття "колективних прав". Він наголошує, що Європейська Конвенція з прав людини і практика Європейського Суду з прав людини не визнають "колективні права", у відміню від деяких концепцій, включаючи ті, які висловлює П. Рабінович. Зазначається, що термін "колективне суспільство" не використовується в публікаціях П. Рабіновича. Такі уточнення є важливими

для розуміння позицій різних дослідників та їхніх поглядів на права людини [11, с. 13].

Цитата з П. Рабіновича вказує на те, що він розрізняє між індивідуальними правами людини і колективними правами соціальних спільнот і об'єднань. Він розглядає основоположні права не лише індивідів, але й різних соціальних груп, включаючи нації, класи, сім'ї, громадські організації та усе людство. Це відображає його підтримку концепції колективних прав і його відмінні погляди від поглядів його опонента.

Точно, у поглядах П. Рабіновича на права відображено визнання того, що права суспільства не можна звести лише до суми прав окремих індивідів. Він підкреслює існування колективних прав соціальних груп і спільнот, враховуючи, що суспільство має свою власну сутність та цілі, які виходять за межі прав індивідів. Це відображається в його підтримці концепції колективних прав і його уникненні механічного підходу до розуміння правових відносин у суспільстві.

Так, у тезі П. Рабіновича виокремлено важливий аспект, що підкреслює взаємозв'язок між індивідом і суспільством. Він підтримує ідею, що суспільство є умовою для реалізації основних благ для кожної людини. Ця позиція відповідає концепції комунітаризму, яка акцентує на важливості спільності та ролі спільнот у житті індивіда. Індивід має відповідальність перед своєю спільнотою, але також має право на захист своєї автономії та вибору. Такий підхід підкреслює взаємозв'язок індивідуальних і колективних цінностей у сучасному суспільстві.

Подібні висловлення П. Рабіновича дійсно можуть викликати певне непорозуміння або суперечності у визначенні понять. Його теза про те, що всі народи складають людство, може бути спробою підкреслити єдність людства як цілісної суспільної конструкції, яка перевищує суму її частин. Однак, з погляду концепцій синергетики, можна побачити, що кожен народ або спільнота має свою власну ідентичність і внесок у формування загальної структури суспільства.

Щодо поглядів С. Головатого, важливо враховувати його ліберально-індивідуалістичну спрямованість, яка зосереджується на захисті прав і свобод кожного окремого індивіда. Проте, як виправдано вказує С. Римаренко, цей підхід може призвести до упущення важливості прав інших суспільних груп та спільнот. Таким чином, існує потреба в уточненні та більш глибокому розумінні того, як індивідуальні права пов'язані з колективними правами та як їх можна збалансувати для досягнення гармонії у суспільстві [29, с. 5].

Так, використання терміна "людські права" може відображати певну суспільну спрямованість автора, оскільки це словосполучення підкреслює колективний аспект прав і може бути пов'язане з підтримкою ідей ліберального комунітаризму, який акцентує на важливості спільнот та колективних цінностей нарівні з правами і свободами окремих осіб.

Згадане розуміння природи колективних прав може дійсно слугувати як своєрідний "лакмусовий папірець" для визначення позицій авторів у сучасній філософії права. При цьому, як ви вказали, ті, хто користується терміном "людські права" і більше уваги приділяє колективному аспекту, можуть схилитися до комунітаристських поглядів. У той же час, ті, хто більш акцентують на індивідуальних правах і свободах, можуть бути ближчими до ліберальних поглядів.

Отже, розуміння природи колективних прав може відігравати важливу роль у визначенні філософських та політичних позицій авторів у сфері права.

Аналіз підходів до розуміння прав людини та філософії права свідчить про їхню складність і різноманітність. Не завжди можна чітко визначити дослідників як прибічників тільки однієї філософської течії. Чимало авторів можуть використовувати комбінацію ідей з різних шкіл думки, уникати чіткого позиціонування або намагатися досягти власних новаторських підходів.

Покликані створити співзвучність між індивідуальними правами та спільними цінностями та обов'язками спільності, концепції, як "ліберальний

комунітаризм" або "концептуалізм", намагаються об'єднати елементи лібералізму та комунітаризму.

Дійсно, деякі підходи можуть бути складними для чіткого класифікування через наявність проміжних позицій та індивідуальних методологічних підходів. Таким чином, розуміння прав людини та філософії права є динамічним і відкритим для різноманітних тлумачень і досліджень.

Таким чином, можна констатувати, що у кожного дослідника прав людини йде певна позиція стосовно філософської проблеми універсалій, що визначає його світоглядно-методологічні позиції в правознавстві. Аналіз змістовного наповнення поколінь прав людини виявляє кореляції з ключовими течіями сучасної політико-правової філософії, такими як лібералізм і комунітаризм.

Права людини першого покоління віддзеркалюють ідеали лібералізму, тоді як права третього покоління, спрямовані на солідарність, асоціюються з комунітаризмом. Права другого покоління, через їхню специфіку, можуть приймати як номіналістичні, так і реалістичні інтерпретації, але їх філософські засади, очевидно, нахилиються до комунітарного й соціоцентричного розуміння.

У сучасному світі, колективні права наростають у значущості, зокрема, право спільнот на захист їхньої ідентичності стає однією з визнаних основних категорій. Це відкриває широкі перспективи для подальших досліджень, зокрема, у сфері політично-правових та філософсько-правових проблем.

Одним з центральних аспектів подальших досліджень є проблематика ідентичності як системоутворюючої категорії колективних прав. Особливий інтерес викликає дослідження цього аспекту у мультикультурних суспільствах Західного Світу. У цих суспільствах стикаються дві різні системи цінностей: західна, яка базується на індивідуалізмі, та східна, яка більше акцентує на колективному співтоваристві. Це зіткнення систем цінностей створює нові виклики та можливості для розуміння і розвитку прав людини та колективних прав в цих суспільствах.

1.4. Проблеми класифікації прав людини в процесі їх визначення та забезпечення

Українська юридична наука визначає права як "певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку у конкретно-історичних умовах, які об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей", або як "можливості вибору особою певної поведінки для забезпечення свого нормального існування і розвитку, закріплені в законах, інших правових актах держави і міжнародних документах, обумовлені рівнем економічного, соціального, духовного і культурного розвитку суспільства". Зарубіжні вчені розширюють це поняття.

Перше тлумачення слова "право" було запропоноване В. Н. Хохфельдом (1879—1918), який вважав, що слово "right" ("право") використовується як родове поняття і означає будь-який вид юридичної переваги, такий як "claim" ("вимога", "претензія"), "privilege" ("привілей"), "power" ("здатність", "можливість") чи "immunity" ("пільга") [45, с. 71]. У вужчому сенсі, згідно з Хохфельдом, термін "right" співвідноситься з терміном "duty" ("обов'язок"), і його найближчим синонімом є "claim". Отже, поняття "право", яке передається терміном "right", співвідноситься з поняттям "обов'язок".

У подальшому було запропоновано багато підходів до інтерпретації поняття "право", що свідчить про складність даної проблеми і, очевидно, неможливість однозначного тлумачення природи прав, оскільки вони можуть використовуватись у різних контекстах і аналізуватись із різних точок зору. Дж. Донеллі називає це плюралізмом у концептуальних підходах до проблеми загальнотеоретичного розуміння прав людини [12].

Тлумачення поняття "right" в Black's Law Dictionary підтверджує визнання множинності значень цього терміну. Зокрема, він визначається як "справедливість, етичність або узгодження з нормами закону чи моральними принципами" в абстрактному сенсі, що відповідає одному зі значень латинського терміна "jus". У конкретному сенсі "right" розуміється як

"можливість, привілей, здатність чи вимога однієї особи до іншої". В юридичному контексті "право" визначається як "здатність однієї людини контролювати з дозволу і за допомогою держави дії інших" [37, с. 73].

Згідно з поглядом П. М. Рабіновича, вимоги та претензії людини є складовими правової свідомості, а не самостійними "онтологічними" правами. Тому вважати правами як її можливості, так і вимоги є нелогічним. Додатково, Рабінович вказує на можливість існування неусвідомлених прав-можливостей, які можуть бути притаманні, наприклад, малолітнім дітям, а також на існування фантастичних вимог, які не можуть бути вважені реальними правами.

Термін "право" у контексті "прав людини" передає поняття, що виходить за межі лише певних можливостей людини, необхідних для її існування й розвитку у конкретно-історичних умовах. Залежно від контексту цей термін може також включати в себе вимоги, претензії, привілеї та інші аспекти.

Передшістниками слова "права" були терміни "вольності" та "привілеї". Деякі філософи вважали їх синонімами. Однак, Дж. Холт вбачав різницю між цими поняттями, стверджуючи, що "права" можуть включати в себе ідею користування звичайним порядком, тоді як "вольності" більше схожі на привілеї, що надаються [46, с. 205].

Томас Гоббс вказував на поширене змішування латинських термінів "jus" та "lex" з їхніми англійськими відповідниками "right" та "law" (українські - "право" та "закон"), хоча вони мають різне значення. "Right" полягає в свободі робити чи утримуватися від чогось, тоді як "law" обмежує і зобов'язує. Отже, "law" та "right" («закон» та «право») слід розрізняти так само, як "obligation" та "liberty" («зобов'язок» та «свобода») [52, с. 117].

Вживання поняття прав людини справді має давні коріння, які сягають Стародавньої Греції та Риму. Латинський термін "jus" у зазначеному значенні зустрічається в працях римського філософа Цицерона, як, наприклад, у вислові "uxores eodem iure sunt quo viri" — «дружини мають ті самі права», та інші. За Цицероном, право та справедливість мають логічне пов'язання між собою;

лише те, що відповідає закону природи, є справжнім (істинним) правом [51, с. 331]. П. М. Рабінович вказує на те, що деякі права людини зафіксовані вже в обох частинах Біблії [26, с. 14]. В кінці XII — на початку XIII століть у англійських хартіях використовувався латинський термін "iura coronaе", що передавав поняття "rights of the Crown" («права корони»). Це поняття, через ідею "rights of the kingdom" («права королівства»), набуло значення "права вільних людей королівства". Зокрема, у "Великій хартії вольностей" права надаються не королівству, а самим вільним людям королівства.

Природне право в греко-римський та середньовічний періоди передбачало в основному обов'язки, а не права людини, і не включало центральну ідею прав людини - ідею свободи й рівності. Перехід від природного права як обов'язків до природного права як прав відбувся в період від XIII століття аж до Вестфальського миру 1648 року. "Велика хартія вольностей" (1215 р.), вчення Хоми Аквінського (1224/25—1274 рр.) та Гуго Іронія (1583-1645 рр.) є віхами у такому переході.

Розуміння прав як вимог, які можуть бути висунуті кожною людиною до уряду, виникло на основі доктрини природних прав, що виникла через взаємодію двох концептуальних структур середньовіччя - християнства й феодалізму. На відміну від систематизатора римського права Гая, який у своїй праці «Інституції» ототожнив природне право та право народів на тій основі, що обидва містять універсальні принципи права, що відображають вимоги розуму й об'єктивної справедливості, перша теорія природних прав розвивалася з акцентом на право на власність та право на матеріальні об'єкти (францисканці, Вільям Оккам). Зокрема, Оккам (1285-1349 рр.) стверджував, що уряд створюється в результаті договору між людьми, які є вільними від природи, і цю природну свободу можна захищати від тиранічного уряду. Люди народжуються вільними і не підвладними нікому за людським правом, тому індивіди мають право протистояти несправедливій владі, тобто владі, яка порушує природне право [37, с. 73]. Річард Так вважає засновником теорії природних прав Джіна де Герсона, канцлера Паризького університету в кінці

XIV - на початку XV століття, який стверджував, що люди мають право робити, що завгодно, і, отже, мають природне право на свободу [53].

Дебати представників теорії суспільного договору XVII століття також включали поняття природних прав. Згідно з Гуго Гроцієм, утворюючи суспільство, люди можуть відмовитися від усіх своїх природних прав, включаючи право на свободу чинити опір несправедливому монарху. Його висновки базувалися на концепції суверенітету, що виходила з ідеї, згідно з якою індивіди можуть продати себе в рабство, і на думці, що громадський порядок у суспільстві буде зруйнований, якщо люди самі вирішуватимуть, коли їм чинити опір (повставати) [42, с. 63]. Таку ж позицію підтримував і англійський науковець Джон Селден, який вважав, що необмежена природна свобода, яку мали люди від народження, включала можливість відмовитись від цієї свободи і створити абсолютистський уряд, обладнаний повноваженнями вирішувати питання життя чи смерті своїх підданих (з правом вирішувати питання життя чи смерті своїх підданих). Томас Гоббс, у цілому погоджуючись із Селденом, вважав, що кілька природних прав збереглися і після укладення суспільного договору, зокрема, людина не віддала державі свого права на самозбереження — чинити опір тим, хто намагається застосувати до неї силу та хоче забрати їй життя. Це право, за Гоббсом, зберігається в громадянському суспільстві попри всеосяжну природу суспільного договору та всемогутню владу Левіафана. Щодо прав власності, вони є чистим продуктом позитивного права і цілком контролюються сувереном [44].

Ідея про те, що право власності є невід'ємним, найяскравіше виражена Джоном Локком, який багато вніс у розвиток доктрини природних прав, що включала право здобувати і утримувати приватну власність. Зокрема, у «Другому трактаті про державне правління» термін «право» він часто використовує у таких словосполученнях, як "право власності", "право покарати злочинця" тощо. Дж. Локк стверджував, що певні права, очевидно, належать індивідам як людям, оскільки ці права існували в «природному

стані» перед тим, як людство перейшло до політично організованого, суспільного стану; основними серед цих прав є право на життя, свободу (свободу від свавільних законів) та власність; утворивши внаслідок суспільного договору політично організоване суспільство, людство віддало державі тільки право впроваджувати ці природні права, а не самі права [56, с. 257]. Таким чином, Локк трансформує природні права із засобу, необхідного для підтвердження теорії суспільного договору, на низку специфічних вимог, які люди можуть висувати перед урядом відповідно до їхнього природного права, статусу в політично організованому суспільстві та умов соціального контракту. Адже, за Локком, свобода людей, які мають над собою уряд, полягає в тому, щоб жити за постійними правилами, загальними для всіх у цьому суспільстві й установленими законодавчою владою, в ньому створеною; це — свобода чинити за власною волею у всіх діяннях, коли це не заборонено правилами, і не підкорятися непостійній, непевній, невідомій, деспотичній волі іншої людини, тоді як свобода природи не має бути обмежена нічим, окрім закону природи. В той же час Локк як продукт своєї епохи приймав інститут рабства, не заперечував проти надання політичних прав тільки тим, хто мав власність, і не заперечував, що права жінок і чоловіків не є рівними.

Зауважимо, що задовго до Г. Гроція, Дж. Локка, Т. Гоббса український філософ, публіцист, історик Станіслав Оріховський Роксолан обґрунтував теорію суспільного договору щодо походження держави і розробив теорію природного права. Жан-Жак Руссо, продовжуючи дискусію щодо обсягу свободи, якою люди жертвують, укладаючи суспільний договір, доводив, що, коли суспільний договір дійсно є результатом спільної волі народу і люди створюють уряд, який втілює їхні індивідуальні побажання, вони не втрачають власної свободи. Хоча чоловік позбувається природної свободи й необмеженого права на все, що його спокушає і що він може отримати, він здобуває громадянську свободу чи моральну свободу, оскільки дотримання права, яке він сам вводить, є свободою [48, с. 26]. Руссо вірив, що люди повинні віддати всі свої природні права державі, але тільки особливій державі,

яка насправді представляє їхні інтереси. За Руссо, суспільний договір віддає державі абсолютну владу над її членами, подібно до того, як природа дає людині владу над її власними кінцівками [50, с. 41].

Іммануїл Кант вважав природну свободу єдиним первісним правом, яке належить кожній людині через її людську природу [47]. Це природне право походить із розуму і обмежується розумом. А оскільки Кант також вважав основою суспільного договору розум, істинна свобода не віддається цілком або частково, коли люди створюють громадянське суспільство. Радше, люди віддають повністю свою дику, беззаконну свободу, щоб знайти свободу аж ніяк не меншу, залежну від законів. За Кантом, громадянський стан з погляду права засновано на таких апріорних принципах: 1) свобода кожного члена суспільства як людини; 2) рівність його з кожним іншим як підданого; 3) самостійність кожного члена спільноти як громадянина.

Г. В. Ф. Гегель поставив під сумнів усю теорію природних прав, підкресливши такий компонент у доктрині Руссо, як спільна воля. На думку Гегеля, свобода — це не щось, чим люди володіють у додержавний період і що можуть обміняти чи зберегти, вступаючи до громадянського суспільства. Це, швидше, піль, яка дедалі чіткіше виявляється в кожний наступний період [43]. Гегель стверджував, що держава є актуалізацією (дійсністю) конкретної свободи. Але конкретна свобода полягає в тому, що особистість не тільки отримує повний розвиток себе і своїх інтересів, домагається прямого й чіткого визнання своїх прав (як це відбувається у сфері сім'ї та громадянського суспільства), а й піднімається до сфери загальних інтересів, знає загальне й воліє його.

Важливими віхами в розвитку ідеї прав людини були Петиція про права (1628 р.), Габеас Корпус Акт (Habeas Corpus Act, 1679 р.), Білль про права (1689 р.) в Англії, Декларація про незалежність (1776 р.), Вірджінська декларація про права (1776 р.) у США, Декларація прав чоловіка та громадянина (1789 р.) у Франції, які підтверджували невід'ємні права людини. В цьому переліку варто згадати і Конституцію Пилипа Орлика (1710 р.), першу

демократичну конституцію в світі, що визнавала чимало прав і свобод, однак через історичні обставини, в яких опинилась Україна в цей період, даний документ не набув чинності. Водночас, розуміння прав людини зачищалось досить обмеженим. Навіть Томас Джефферсон не закликав до визнання рівності жінок, чорних та корінних американців.

Ідея природних прав дійсно стала предметом критики, особливо від утилітаристів, які підкреслювали необхідність обґрунтування прав на основі корисності для суспільства. Для них природні права виглядали як абстракція, яка не має підґрунтя в реальному світі.

Варто зауважити, що критика природних прав мала свої корені у філософських і політичних течіях, що акцентували увагу на ролі суспільства та умовних угод у формуванні правових норм. Такі ідеї найчастіше асоціюються з лібералізмом та вибухом дискусії про роль і походження прав людини в епоху Просвітництва.

Так, відповідно до того, як права людини стають предметом міжнародно-правового регулювання, можна відзначити, що їхній шлях у формуванні міжнародних норм і стандартів був довгим і складним. Від початкових кроків на Віденському конгресі 1815 року до остаточного закріплення поняття прав людини у міжнародному праві минуло понад сто років.

Спочатку увага була скерована на певні аспекти прав людини, такі як скасування рабства. Однак формальне узаконення зобов'язань щодо цього питання відбулося значно пізніше, що свідчить про складність процесу встановлення міжнародних стандартів.

Створення Ліги Націй та Міжнародної організації праці (МОП) відкрило нові можливості для міжнародного регулювання прав людини, зокрема через розроблення міжнародних конвенцій та угод. Однак прогрес у цьому напрямку був неоднаковим, залежно від політичних та інших обставин в різних країнах та регіонах.

Так, Донеллі правильно зауважує, що поняття прав людини відоме нам сьогодні зазнало значного розвитку й удосконалення у ХХ столітті, особливо

після Другої світової війни. Важливими кроками в цьому напрямку було прийняття Загальної декларації прав людини ООН у 1948 році, яка визначила фундаментальні права та свободи кожної людини, а також укладення міжнародних угод та конвенцій щодо захисту прав людини.

Термін "права людини" став ширше використовуватися, замінюючи поняття "природних прав" та "прав чоловіка", і відобразив більш широкий спектр прав, які стали розглядатися як універсальні та невід'ємні для кожної особи. Це стало позначати новий етап у розвитку правової та моральної свідомості в суспільстві, сприяючи більш широкому визнанню та захисту прав людини в усьому світі.

Сучасна теорія прав людини дійсно акцентує увагу на конкретних захистах від уряду, які визнаються як основні права і свободи, що належать кожній людині. Ці захисти включають право на свободу слова, релігії, захист від рабства, справедливий судовий процес, рівність перед законом та невтручання у приватні справи.

Хоча є певний консенсус стосовно цих основних прав і свобод, у підході до їхнього розуміння та захисту можуть бути різні інтерпретації. Деякі науковці дійсно вважають, що ці права не обов'язково випливають із поняття "прав людини", а скоріше є результатом соціальних рухів, історичного розвитку та культурних впливів. Наприклад, свобода слова і релігії можуть бути сприйняті як прояви загальних цінностей суспільства, а заборона рабства може бути визнана як результат етичного та гуманістичного розвитку.

У будь-якому разі, основна мета сучасної теорії прав людини полягає в захисті цих основних прав та свобод від будь-яких форм утисків та дискримінації, незалежно від їхнього походження чи історичного контексту [49, с. 5]. Так, перехід від терміна "права чоловіка" до "права людини" відображає еволюцію у розумінні прав та свобод людини, а також підкреслює рівність прав чоловіків і жінок. Використання терміну "права людини" свідчить про загальний характер цих прав і наголошує на їхній універсальності

та застосовності до всіх осіб, незалежно від їхньої статі, раси, релігії, соціального статусу чи інших характеристик.

Сучасне розуміння прав людини також акцентує увагу на їхній моральній та політичній значущості, визначаючи моральні стандарти легітимності державної політики та надаючи соціальні та політичні гарантії для захисту індивідуальної гідності та свободи людини від будь-яких форм утисків.

Такий підхід до прав людини дозволяє встановлювати норми поведінки для держав та інших суб'єктів у міжнародному співтоваристві, а також визначає обов'язки та відповідальність держав перед своїми громадянами у забезпеченні їхніх прав і свобод.

Поняття "права людини" розглядається у різних аспектах, що призводить до використання різних термінів для його уточнення. Одним із таких термінів є "права громадянина", яке вперше було використане у французькій Декларації прав чоловіка і громадянина 1789 року. У цій декларації розрізняються "права чоловіка", такі як свобода, власність, безпека, і "права громадянина", які включають право на участь у законотворчості, рівність у доступі до посад і професій, а також свободу слова, письма та друку.

У Конституції України 1996 року і в конституціях інших країн світу зустрічається розділ, присвячений "Правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина". Це відбувається через те, що не кожна особа має громадянство відповідно до внутрішньодержавного законодавства, і тому не користується деякими правами, які надаються тільки громадянам держави. Така розмежованість допомагає у встановленні обов'язків та прав перед державою та забезпеченні захисту прав кожної особи.

За визначенням П. М. Рабіновича, права людини можна поділити на різні категорії в залежності від характеру потреб, які вони забезпечують. Зокрема, цей автор пропонує виділити такі категорії прав: фізичні (життєві), особистісні, культурні (гуманітарні), економічні та політичні. Однак, соціальні права не виділяються окремою групою, як це робиться в традиційних поділках,

де вони зазвичай включаються до категорії "соціальних, економічних та культурних прав".

За словами П. М. Рабіновича, усі права людини є соціальними як за змістом, так і за способами їх здійснення, оскільки вони визначаються соціумом, суспільством. З цієї точки зору, права людини є невід'ємною частиною соціального устрою та взаємовідносин між людьми у суспільстві, і не можуть існувати без цього соціального контексту. П. М. Рабінович виділяє дві основні групи прав людини. Перша група включає права, для яких у суспільстві та державі вже існують необхідні загальносоціальні умови та засоби, або їхнє здійснення не потребує значних матеріальних витрат з боку громадянина. Для цієї групи можна встановити реальні юридичні гарантії їхнього функціонування, охорони й захисту. Це передусім права особистісні (чи громадянські) та політичні.

Друга група включає права людини, здійснення яких вимагає певних соціальних витрат, переважно матеріальних, таких як речові, фінансові тощо. Це, зазвичай, права життєві (вітальні), економічні та культурні. Якщо суспільство та держава мають необхідні засоби для забезпечення здійснення цих прав, то вони можуть отримати статус повноцінних суб'єктивних юридичних прав [26, с. 14].

За визначенням П. М. Рабіновича, юридичне право вважається тим правом, яке має реальні юридичні гарантії свого функціонування, охорони та захисту. З іншого боку, Е. Л. Рубін розмежовує права людини та юридичні права, вважаючи, що юридичні права створюються актом уряду і підлягають дотриманню громадянами, тоді як права людини виникають з неурядової природи людини і мають бути дотримані державними службовцями.

Ми вважаємо, що доцільно виділяти юридичні (процесуальні) права в окрему групу поряд з іншими правами людини, як це робиться, наприклад, у канадській Хартії прав та свобод, що включена до Конституційного акта Канади 1982 року. Сюди відносяться права на життя, свободу та особисту безпеку; гарантії від незаконного обшуку чи конфіскації майна, свавільного

затримання чи ув'язнення, право на невідкладне повідомлення про мотиви арешту чи затримання, право на захист та судовий захист у розумні терміни у випадку звинувачення у злочині тощо [40, с. 60].

І. О. Шумак також підтримує думку, що право вільного доступу до суду, право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги, право обвинуваченого на захист, презумпція невинуватості та інші подібні норми є процесуальними правами людини. Він вважає, що ці права є одночасно як правами, так і гарантіями конституційно-правового статусу людини і громадянина [34]. На нашу думку, юридичні (процесуальні) права є не менш важливими, оскільки вони необхідні для захисту всіх інших прав людини. Ці права можна поставити в один ряд із фізичними, особистісними, культурними, економічними та політичними правами, які виділяються за характером потреб людини.

І. О. Шумак розглядає класифікацію прав за їхнім соціальним призначенням, тобто за сферами суспільного життя, де вони виникають і реалізуються. За цією ознакою виділяють громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні та екологічні права, а також інформаційні права і свободи. Громадянські права і свободи, згідно з визначенням І. О. Шумака, є пріоритетними природними можливостями людини в користуванні невідчужуваними благами особистого життя та індивідуальної свободи, які визнаються та гарантуються законодавством.

На нашу думку, терміни "фізичні та особистісні права людини" адекватніше відображають поняття, що передаються цими правами, і їх використання є доцільним.

Карел Васак, французький юрист, вніс суттєвий внесок у класифікацію прав людини, введенням концепції «трьох поколінь» прав. Згідно з цією концепцією, перше покоління прав включає громадянські та політичні права (*liberté*), друге - економічні, соціальні та культурні права (*égalité*), а третє - колективні (солідарні) права (*fraternité*).

Перше покоління громадянських та політичних прав виникло у XVII—XVIII столітті після англійської, американської та французької революцій. Ці права, як правило, спрямовані на захист індивіда від державної влади і включають право на життя, свободу та особисту недоторканність, а також свободу від рабства, катувань та іншого жорстокого поводження.

За визначенням Е. Рубіна, ці права, як правило, виражені вимогами щодо держави, таких як свобода слова та релігії. Хоча аналогічні вимоги можуть бути застосовані і до приватних осіб, наприклад, роботодавців, не всі вони завжди дотримуються. У такому разі, особа знову звертається до держави, вимагаючи виконання цих вимог всіма роботодавцями, і ці вимоги вже належать до сфери позитивних прав.

Друге покоління прав - економічні, соціальні та культурні, з'явилося на початку XIX століття під впливом ідей філософа Сен-Сімона та після соціалістичних революцій. Ці права відносяться переважно до позитивних, оскільки їх реалізація вимагає активної участі держави. Статті 22—27 Загальної декларації прав людини відображають ці принципи, включаючи право на соціальне забезпечення, працю, відпочинок та достатній життєвий рівень.

Хоча деякі з цих прав, як, наприклад, право на вільний вибір роботи або право на створення та вступ до професійних спілок, можуть виявляти ознаки як позитивних, так і негативних прав, оскільки їхню реалізацію можна бачити як вимогу до держави або як обмеження дій державних органів.

У сучасних дискусіях щодо прав людини негативні права розглядаються як тиск на уряд, тоді як позитивні права розглядаються як зобов'язання для уряду. Сучасні конституції часто включають різноманітні соціальні гарантії, які формулюються у термінах прав. Проте, ці соціальні гарантії не розглядаються як тиск на уряд, а, навпаки, як зобов'язання, що уряд має виконати. Усі права людини для ефективного здійснення потребують як позитивних дій, так і обмежень з боку держави. Хоча деякі права є відносно позитивними, а деякі — відносно негативними, ця різниця не відповідає поділу

на громадянські і політичні права, а також економічні і соціальні права. Наприклад, право на голосування вимагає великих активних зусиль з боку уряду, а не просто толерантності. Подібно до цього, право на вступ до шлюбу та створення сім'ї може вважатися "негативним", як і право на свободу релігії.

Третє покоління прав виникло як результат розвитку національних держав наприкінці ХІХ століття. Стаття 28 Загальної Декларації прав людини відображає ці права: «Кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені». Нині визначають шість солідарних прав, три з яких свідчать про появу держав третього світу та боротьбу народів за незалежність, а також їхню вимогу щодо зміни розподілу влади, багатства і інших цінностей. Це такі права, як право на політичне, економічне, соціальне та культурне самовизначення; право на економічний та соціальний розвиток та право на користування спільним спадком людства. Інші три права третього покоління — право на мир, право на здоров'я та безпечне довкілля і право на гуманітарну допомогу — відображають безпорадність національних держав у деяких питаннях. Всі шість зазначених прав є колективними, оскільки вони потребують зусиль всіх соціальних сил. У той же час вони виражають індивідуальні потреби людей.

Розглядаючи сучасні права людини як захист від уряду, Е. Рубін підкреслює, що, хоча більшість вимог висувають індивіди, вони все ж є наслідком соціальних рухів. Борці за свободу слова чи релігії вимагали цього не особисто для себе, а, скоріше, домагалися створення системи, де були б можливі свобода слова і релігії. Позитивні права мають ще сильніший колективний елемент. Тому розділення моральних вимог до уряду на індивідуальні чи колективні, на думку Е. Рубіна, тільки призведе до плутанини.

Таким чином, залежно від потреб, які пред'являють люди до своїх урядів, можна виділити такі види прав людини: фізичні, особистісні (громадянські), процесуальні (юридичні), політичні, економічні, соціальні та культурні. Під

соціальними правами, які визнають не всі науковці, ми розуміємо вимоги людей до держави щодо соціального захисту, соціального страхування, охорони здоров'я, освіти тощо. Визначаючи юридичні (процесуальні) права як такі, яких людина потребує для забезпечення всіх інших прав, ми також включаємо їх до класифікації прав людини. Індивідуальні права взаємопов'язані з колективними правами третього покоління прав людини, для реалізації яких потрібні зусилля певних соціальних груп або й усіх соціальних сил планети.

Проблема пріоритету прав людини, тобто питання, чи є всі зазначені покоління прав однаково важливими й необхідними для людей, неодноразово обговорювалась науковцями та практиками. Багато вчених поділяють права людини на основні (*fundamental*) та неосновні (*minor*). Щодо співвідношення цих прав існують різні точки зору. Так, Д. Клейн вважає, що основні права людини слід відрізнити від прав, які гарантуються конституціями чи законами окремих держав. Перші належать до норм, які є настільки основоположними, що визнані в цілому світі, як це видно з міжнародних конвенцій та практики. Всі права, які отримали універсальне визнання, можна вважати нормами *jus cogens* (імперативними нормами).

Згідно з іншою точкою зору, під основними правами людини слід розуміти права, що включені до конституцій держав та міжнародно-правових документів, зокрема до Міжнародної хартії прав людини, Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, Європейської соціальної хартії 1961 року. Будь-яке основне право людини повинно бути визнане кожною державою-учасницею незалежно від його конституційного закріплення. Цієї думки дотримується І. Ліщина, вважаючи фундаментальними правами конституційні права, бо саме вони закріплюються в конституціях сучасних держав як найважливіші й пріоритетні, а на їхній основі визначається статус людини в суспільстві.

Іван Олександрович Шумак стверджує, що громадянські права мають вищий пріоритет, оскільки вони становлять передумову для забезпечення всіх

інших конституційних прав і свобод. Без дотримання громадянських прав надання інших прав - політичних, економічних, соціальних, культурних або екологічних, виявиться безсиле. Професор Баррі Вестон вказує на те, що різні культури та практики різних держав впливають на розуміння прав людини, і, відповідно, пріоритети в цій сфері можуть варіюватися залежно від контексту, часу, місця та обставин.

Ми долучаємося до думки науковців, які розглядають основними правами людини універсально визнані цінності, що закріплені в міжнародних конвенціях та конституціях держав. Спеціально відзначаються ті норми, які в науковому світі міжнародного права відомі як *jus cogens*. Протягом минулого століття цей перелік значно розширився завдяки включенню економічних, соціальних та культурних прав. Як постійно підкреслюється на Генеральній Асамблеї ООН, всі права людини формують єдине ціле. Виходячи з широкого розуміння "прав" як вимог, претензій, привілеїв та можливостей, на сучасному етапі права людини, на нашу думку, найкраще розглядати як вимоги громадян до своїх урядів для задоволення своїх потреб та реалізації можливостей.

РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

2.1. Державна правова політика і забезпечення конституційних прав людини в Україні

В результаті повномасштабного вторгнення РФ на територію України та введення правового режиму воєнного стану у багатьох областях порушений режим функціонування судової системи. Це призвело до недоступності інформації про стан розгляду справ та ускладнює реалізацію конституційного права на справедливий суд. Порушення належних умов роботи судової гілки влади пов'язане з окупацією територій України, що привело до часткового призупинення діяльності судів країни.

Згідно зі статтею 55 Основного закону, кожній особі, що перебуває на території України на законних підставах, гарантується захист її прав і законних інтересів у судовому порядку. Законом заборонено відмовляти у правосудді громадянам України, іноземцям або особам без громадянства, які вважають, що їхні права та свободи порушені або можуть бути порушені, або яким створено або створюються певні перешкоди для їх реалізації [2]. Стаття 64 Конституції України та стаття 26 Закону України "Про правовий режим воєнного стану" встановлюють гарантії щодо права на захист своїх прав і свобод у судовому порядку, навіть в умовах воєнного стану [4].

Питання забезпечення прав учасників процесу на отримання інформації в умовах воєнного стану є вельми актуальним, оскільки з метою забезпечення загальної безпеки обмежено доступ до інформаційних ресурсів, таких як Єдиний державний реєстр судових рішень та інші сервіси. Крім того, велика кількість громадян, що стали вимушеними переселенцями через російську агресію, може мати складнощі з отриманням процесуальних документів, що може спричинити пропуск процесуальних строків.

Поки що чинне законодавство не містить загальної норми, що визначає воєнний стан як поважну причину для поновлення строків. Такий стан речей може призвести до порушення прав людини, оскільки не забезпечується адекватний захист прав учасників судового процесу.

У сучасних умовах наявність ефективного механізму забезпечення доступності до правосуддя та інформації щодо стану судових справ та територіальної підсудності стає життєво необхідною для громадян. Відповідно до пункту 2 статті 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, кожній людині гарантується право на вільне вираження своїх поглядів. Це право включає свободу пошуку, отримання та поширення будь-якої інформації та ідей незалежно від державних кордонів, усно, письмово, за допомогою друку, художніх форм вираження чи інших доступних засобів [1].

Міжнародні норми, які містяться у вищезазначеному Міжнародному пакті, знаходять відображення в положеннях статті 34 Конституції України, яка гарантує право кожному на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Згідно з цим правом, особа має можливість вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або іншими доступними способами за її вибором.

Проте, відповідно до третього пункту статті 34 Основного закону, це право не є абсолютним і може бути обмежене законом у інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших осіб, для уникнення розголошення конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

У сучасних умовах, де важливість забезпечення національної безпеки та територіальної цілісності висока, а громадський порядок під загрозою через можливі заворушення та злочинні акти, аналізуючи третю частину статті 34 Конституції України, обмеження права на свободу висловлення може бути виправданим. Проте, ці обмеження не повинні призводити до повного

припинення цього права, що може спричинити загальну дезінформацію суспільства.

Україна стоїть перед складним завданням забезпечення захисту життя та здоров'я своїх громадян, які можуть бути порушені внаслідок використання прав, передбачених статтею 34 Конституції України, з одного боку, та забезпеченням можливості вільного вираження поглядів і переконань, з іншого. Таким чином, при прийнятті законодавчих обмежень необхідно дотримуватися балансу між можливістю реалізації зазначених прав та захистом життя та здоров'я людини, які можуть бути порушені у разі реалізації цих прав.

Відсутність чітких норм у законодавстві України щодо механізму обмеження конституційних прав може створювати передумови для порушень прав і свобод людини і громадянина. При вирішенні питань, пов'язаних з гарантіями та обмеженнями права на свободу думки і слова, слід керуватися положеннями пункту 2 статті 10 Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод, яка має пряму юридичну силу в Україні відповідно до Конституції.

Одночасно важливо активізувати роботу уповноважених осіб для контролю за змістом поширеної інформації через всі засоби масової інформації та мережу Інтернет. Це необхідно для запобігання поширенню недостовірної інформації, яка може мати негативні наслідки для життя та здоров'я людей, а також завдати шкоди національній безпеці України.

Один із ключових інструментів для запобігання загрозам життю та здоров'ю людей у часи воєнного стану - доступ до публічної інформації. Право на такий доступ гарантується як національним законодавством (статті 34 та 50 Конституції України, Законом України "Про доступ до публічної інформації"), так і міжнародними угодами, наприклад, Конвенцією Ради Європи про доступ до офіційних документів.

Ця інформація може містити важливі повідомлення про потенційні загрози, такі як напади, окупація, або профілактичні заходи для запобігання злочинам проти людства або геноциду.

У зв'язку з загрозою національній безпеці України та обмеженням належного функціонування у часи воєнного стану, деякі інформаційні сервіси або призупинили свою роботу, або працюють в межах встановлених обмежень. Тимчасове припинення функціонування державних реєстрів та баз даних є частиною обмежень, передбачених введенням воєнного стану на території нашої країни.

Несвоєчасне інформування населення через офіційні джерела може мати негативні наслідки. Тому розпорядникам інформації важливо систематично оновлювати та поповнювати відповідну інформацію на офіційних веб-сайтах та у соціальних мережах.

У багатьох країнах світу, включаючи Україну, крім державної нації, проживають національні меншини та корінні народи. Забезпечення їх прав та гарантій є важливою умовою демократичної держави.

Нагальною проблемою є створення умов для розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин, а також розвиток міжкультурного діалогу.

Мовне питання стає одним із найбільш актуальних у сучасному суспільстві. Останні дослідження говорять про те, що протягом років незалежності України мовна самобутність не була порушена для російськомовних, національних меншин та корінних народів. Проте, мовне питання нині розділяє суспільство на захід та схід, південь, північ та центр, особливо через аргументацію російського керівництва щодо військової агресії та утисків російськомовних на території України. Російська пропаганда та дезінформація також підштовхують до загострення ворожнечі на тлі мовного питання.

Водночас, за опитуванням, лише 7% респондентів вважають використання інших мов проблемою першочергового значення, тоді як 70%

вважають це питання другорядним. Такі висновки свідчать про різноманітність поглядів на мовне питання у суспільстві.

Українська мова визнана державною мовою відповідно до Конституції та чинного законодавства України. Згідно зі статтею 10 Конституції України, українська мова є державною мовою країни. Державна мова має статус обов'язкового засобу спілкування у всіх галузях суспільного життя, що покладає на державу відповідальність за її розвиток та функціонування на всій території країни.

Державна мова застосовується в публічних сферах, перш за все, в органах законодавчої, виконавчої та судової влади, а також в інших державних та місцевих установах (мова роботи, офіційних документів, листування та інші форми взаємодії цих органів)[6].

Одночасно забезпечуючи статус державної мови, Україна зобов'язана гарантувати вільний розвиток, використання і захист інших мов національних меншин та корінних народів, як це передбачено у пункті 3 статті 10 Конституції.

Мови національних меншин України включають мови, що використовуються серед населення країни, крім державної мови (української) та мов корінних народів України (кримськотатарська, кримчацька, караїмська).

Стаття 11 Конституції України покладає на державу обов'язок сприяти розвитку мовної самобутності всіх корінних народів та національних меншин України. Заборону на встановлення привілеїв або обмежень, включаючи мовні, закріплено у пункті 2 статті 24 Конституції.

Додатково, пункт 5 статті 53 Конституції гарантує громадянам, які належать до національних меншин, право на навчання рідною мовою або на її вивчення у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Ці положення є фундаментом для вирішення актуальних питань, що стосуються використання мов національних меншин в Україні.

Мовне питання національних меншин та корінних народів докладно регулюється законодавством України, зокрема Законами "Про національні меншини в Україні", "Про корінні народи України" і "Про забезпечення функціонування української мови як державної".

Гарантії щодо права на вільний розвиток, використання та захист мов національних меншин та корінних народів відповідають міжнародним зобов'язанням України. Наприклад, Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин зобов'язує держави створювати умови для розвитку мовних прав осіб, що належать до національних меншин.

Державним органам та установам доручено надавати всебічну допомогу для вивчення державної мови національними меншинами та корінними народами, що проживають на території України, з метою їх соціалізації та адаптації у сучасних умовах.

2.2. Поняття і система конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні

Згідно зі Статтею 1 Конституції України, основними соціальними цінностями в країні визнаються людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Права і свободи людини, а також гарантії їх забезпечення визначають зміст і напрямок діяльності держави, яка несе відповідальність перед кожною людиною за свою діяльність. Забезпечення і захист прав і свобод людини вважається основним обов'язком держави [2].

Поняття свободи людини визначається рядом характеристик. Зокрема, від народження кожна особа має вроджені права, які не можуть бути порушені. Згідно зі Статтею 19 Конституції України, люди мають право на виконання будь-яких дій, за винятком тих, які прямо заборонені чинним законодавством. У демократичному суспільстві саме держава виступає основним гарантом

свободи людини. Загалом, Конституція гарантує рівні конституційні права і свободи, а також підкреслює рівність перед законом для всіх громадян.

Конституційні права і свободи людини і громадянина в Україні є фундаментальними принципами, які визначені та гарантовані Основним Законом країни. Вони сприяють всебічному розвитку особистості, задоволенню її потреб і інтересів. Ці права надають можливість кожній людині володіти, користуватися та розпоряджатися певними соціальними благами, що передбачені законом. Крім того, права людини і громадянина, закріплені в Конституції, також відображені у міжнародних нормативно-правових актах, що були ратифіковані Україною. Захист цих прав і свобод є однією з ключових характеристик правової держави.

Надання гарантій для прав і свобод є важливим аспектом конституційного статусу людини. Ці гарантії складаються з системи норм, принципів і вимог, які забезпечують дотримання прав і законних інтересів кожної особи. Метою цих гарантій є створення найбільш сприятливих умов для реалізації конституційно закріпленого статусу людини. Таким чином, гарантії є засобом, що забезпечує перехід від теоретичних можливостей, передбачених у Конституції, до їхньої реальної здійсненості.

Ефективність гарантій прав і свобод людини і громадянина залежить від численних факторів, які включають рівень розвитку загальних правових принципів, стан економіки, рівень демократичних інститутів, політичну систему суспільства, наявність системи дієвих законів, ефективність механізмів виконання законодавчих норм, рівень правової свідомості та культури населення, узгодженість інтересів громадян та суспільства в цілому, а також наявність ефективних органів конституційного контролю.

Кожен з цих чинників впливає на можливість забезпечення дійсного захисту прав і свобод громадян. Наприклад, розвинені загальні правові принципи та демократичні інститути сприяють забезпеченню реального захисту прав людини. Ефективна система законів і механізмів їх виконання гарантує дотримання правових норм. Підвищення правової свідомості та

культури населення сприяє більш свідомому відношенню до правових норм і умовляє відповідальність за їх порушення. Наявність ефективних органів конституційного контролю гарантує відповідність законодавства Конституції та захищає права громадян від будь-яких спроб їх порушення [36, с. 75].

В.Ф. Погорілко визначає гарантії конституційних прав і свобод людини та громадянина як систему умов і засобів юридичного забезпечення належної реалізації визначених Конституцією та законами України прав і свобод громадян.

Л.Д. Воєводін, у свою чергу, вказує, що механізм реалізації прав і свобод людини та громадянина полягає у створенні такої найбільш можливої та сприятливої обстановки, в якій закріплені в Конституції та законах правовий статус особи і її права та свободи стають фактичною реальністю для кожної окремої особи та громадянина [14].

О.Ф. Скакун вважає, що гарантії прав, свобод і обов'язків людини та громадянина є комплексом соціально-економічних, політичних та юридичних умов, засобів і способів, які забезпечують їхню фактичну реалізацію, захист та надійну охорону. Відсутність таких гарантій призводить до того, що права, свободи та обов'язки людини та громадянина можуть залишатися лише у формі деклараційних заяв про наміри, не маючи реального впливу на життя та діяльність особистості [31, с. 203].

Т.М. Заворотченко в своєму дисертаційному дослідженні, яке присвячене аналізу конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні, розглядає гарантії як систему умов, що сприяють задоволенню інтересів людини. Основною функцією гарантій вважається виконання державою та іншими суб'єктами їх зобов'язань у сфері захисту прав особистості. Об'єктом гарантій є суспільні відносини, які пов'язані з охороною та захистом прав людини та задоволенням їх майнових і немайнових інтересів. Важливо зазначити, що поняття гарантій відображає високу якість законодавчої техніки та різноманіття форм вираження законодавства [14, с. 25]. Отже, за висновками Т.М. Заворотченко, гарантії прав і свобод людини й

громадянина є не лише основними умовами, а й ефективними засобами, за допомогою яких людина має можливість реалізувати свої права.

Відповідно до Конституції України, основне право громадянина визначається як можливість здійснювати певні дії для задоволення своїх життєво важливих матеріальних і духовних інтересів, які установлені державою та закріплені у Конституції та інших нормативно-правових актах. Конституцією України визначено різні групи основних прав, включаючи громадянські, політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні та сімейні.

Громадянські права представляють собою сукупність прав, спрямованих на задоволення матеріальних, духовних та інших потреб особи, відображають її фізичне та біологічне існування. Ця категорія включає ряд суб'єктивних прав, серед яких:

Право на життя.

Право на недоторканість особи, житла, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Право на вибір місця проживання та свободу пересування.

Право на вільне залишення території України та повернення будь-коли в Україну.

Право на свободу власної думки і слова, вільне виявлення своїх поглядів і переконань.

Право на вільне збирання, зберігання, використання й поширення інформації усно, письмово та в інший спосіб на свій вибір.

Право на свободу світогляду і віросповідання, тощо.

Політичні права визначаються як можливість особи брати участь у державному та громадському житті, вносити пропозиції щодо поліпшення роботи державних органів та брати участь у різних громадських об'єднаннях. До цієї категорії входять такі права:

Право брати участь в управлінні державними та громадськими справами, користуватися рівним правом доступу до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування.

Право обговорювати і приймати закони та рішення загальнодержавного і місцевого значення, беручи участь у Всеукраїнському та місцевих референдумах.

Право надсилати індивідуальні або колективні письмові звернення чи особисто звертатися до державних органів, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб.

Право утворювати і брати участь у роботі об'єднань громадян, таких як політичні партії і громадські організації.

Право збиратися мирно, без зброї та проводити збори, мітинги, походи й демонстрації, про що завчасно сповіщати органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Право вибирати й бути обраним до державних органів та органів місцевого самоврядування.

Право на громадянство.

Економічні гарантії конституційних прав і свобод визначаються способом організації виробництва та економічною системою суспільства. Ці гарантії забезпечують постійне зростання продуктивних сил на основі різних форм власності. Згідно з обраною моделлю розвитку, це передбачає соціально орієнтовану ринкову економіку. Шляхом створення великого матеріального багатства, ця модель забезпечує економічну незалежність особи у суспільстві. До цих гарантій входять такі:

Право на приватну власність, включаючи індивідуальну та колективну.

Право на працю та вибір професії та виду трудової діяльності.

Можливість вибору виду занять та роботи відповідно до власних уподобань.

Право на професійну підготовку та перепідготовку.

Право на справедливу оплату праці.

Право на страйк.

Право на відпочинок та інші подібні.

Соціальні права гарантують забезпечення належних соціальних умов для людини і громадянина. Це охоплює право на охорону здоров'я, житло, матеріальне забезпечення в старості, у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника тощо. Також включає право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає харчування, одяг та житло.

Екологічні права передбачають право людини і громадянина на здорове та безпечне навколишнє середовище. Це означає право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, а також право на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди та інші пов'язані права.

Культурні права включають в себе права на задоволення духовних та моральних потреб людини і громадянина. Це охоплює право на освіту, користування досягненнями вітчизняної та світової культури, свободу наукової, технічної та художньої творчості, захист інтелектуальної власності, використання результатів інтелектуальної, творчої діяльності та інші подібні права.

Сімейні права визначають право людини і громадянина розпоряджатися своїми сімейними відносинами. Це охоплює право на невтручання в особисте та сімейне життя, добровільне укладення шлюбу, рівність прав і обов'язків у шлюбі та сім'ї, право на державний захист сім'ї, материнства, батьківства та дитинства, а також право на рівність дітей незалежно від їх походження або народження у шлюбі або поза ним.

Механізм забезпечення прав людини - це система заходів, спрямованих на створення умов для здійснення основних прав і свобод людини. Його завданням є охорона, захист і відновлення порушених прав, а також формування загальної і правової культури населення. Складовими частинами механізму забезпечення прав і свобод людини є гарантії реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини.

Конституція України визначає не лише захист прав людини і громадянина національними гарантіями, а також передбачає можливість використання міжнародно-правових гарантій захисту прав людини і громадянина.

Згідно з сучасною теорією та практикою юридичного гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, крім національних нормативно-і організаційно-правових гарантій, маємо враховувати міжнародні гарантії конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні. Міжнародні спеціальні правові гарантії прав і свобод людини і громадянина можна розмежувати на нормативні та інституційні..

2.3. Міжнародно-правові механізми та гарантії забезпечення прав людини в Україні

Міжнародно-правові засоби для забезпечення та захисту основних прав людини можна поділити на дві категорії.

Перша категорія включає міжнародно-правові акти, що містять правила діяльності та формулюють права та обов'язки суб'єктів. Сюди входять конвенції, пакти, угоди, договори тощо. Такі документи чітко визначають права та обов'язки сторін та надають їм правовий статус. Крім того, до цієї категорії відносяться міжнародні документи, які не містять правил поведінки або безпосередньо не формулюють права та обов'язки, але вони мають символічне значення, такі як декларації, заяви, меморандуми.

Друга категорія включає міжнародні органи, які відповідають за спостереження, контроль за дотриманням основних прав людини, а також за їх захист. Ці органи можуть бути у формі комісій, комітетів, судів, трибуналів тощо. Вони здійснюють моніторинг, розглядають скарги та здійснюють заходи для захисту прав людини на міжнародному рівні [26, с. 15].

Серед міжнародних органів, які здійснюють захист прав людини, можна виділити наступні типи:

Міжнародні органи, що діють у рамках угод з прав людини, складаються з незалежних експертів або представників урядів і приймають загальні рекомендації. Вони спрямовані на моніторинг дотримання угод та розробку рекомендацій для покращення ситуації з правами людини.

Міжнародні несудові органи для контролю за дотриманням угод щодо прав людини складаються з експертів як фахівців і приймають конкретні рекомендації. Ці рекомендації, хоча й не є обов'язковими з юридичної точки зору, мають великий моральний авторитет, що допомагає стимулювати держави до виконання прийнятих зобов'язань.

Міжнародні юрисдикційні органи можуть бути несудового чи судового характеру щодо захисту прав людини. Вони виносять обов'язкові рішення і мають можливість забезпечити виконання цих рішень. Такі органи здатні реагувати на порушення прав людини і надавати компенсацію чи інші заходи відшкодування постраждалим [7].

П. Рабінович розрізняє міжнародні механізми захисту прав людини на дві основні категорії: всесвітні та регіональні. Всесвітні механізми створені та використовуються всесвітнім співтовариством через Організацію Об'єднаних Націй та її органи. Однак міжнародна система захисту прав людини значно ширша за межами ООН і включає регіональні механізми захисту прав людини, такі як європейські, американські, африканські, азіатські та інші.

Протягом минулих десятиліть універсальна система захисту прав людини значно розширилася і стала складнішою. Вона включає такі органи та механізми:

Генеральна Асамблея ООН та Рада ООН з прав людини разом з їхніми допоміжними органами та механізмами. У 1948 році Генеральна Асамблея прийняла Загальну декларацію прав людини, а після цього прийняла цілий ряд міжнародно-правових актів, що стосуються різних аспектів прав людини. Питання прав людини розглядаються у комітетах Генеральної Асамблеї та її допоміжних органах;

У додаток до зазначених механізмів захисту прав людини в міжнародних рамках існують:

Рада Безпеки ООН та ряд спеціалізованих механізмів, які займаються питаннями захисту прав людини.

Економічна і Соціальна Рада ООН, керівництво якої координує економічну та соціальну діяльність ООН. До її функцій входить підготовка рекомендацій для залучення всіх до виконання прав і основних свобод. Також у рамках цієї Ради діє Комісія зі становища жінок та Постійний форум ООН з питань корінних народів.

Міжнародний Суд ООН, який розглядає справи, пов'язані з правами людини.

Секретаріат ООН та його окремі підрозділи, які відповідають за координацію та виконання програм ООН у сфері прав людини.

Договірні (конвенційні) органи з прав людини, які моніторять виконання державами зобов'язань, прийнятих у рамках міжнародних правових актів.

Поряд з універсальними механізмами захисту прав людини активно розвиваються регіональні механізми, такі як Рада Європи та Європейський суд з прав людини, Міжамериканська комісія з прав людини та інші. Тому, крім національних і загальнолюдських норм, що регулюють захист прав людини, існує значний обсяг регіональних норм, закріплених у міжнародних договорах. Також активно функціонують регіональні міжнародні суди, які контролюють забезпечення державами захисту прав людини [35, с.15].

Міжамериканська система, яка функціонує в рамках Організації Американських Держав, складається з Міжамериканської комісії з прав людини та Міжамериканського суду з прав людини. Останній відповідає за розгляд скарг громадян та юридичних осіб. Висновки цього суду, які мають значний моральний вплив, як правило, враховуються державами, що винні в порушеннях прав людини.

Африканська система, у свою чергу, включає Африканську комісію прав людини та народів, яка функціонує як орган Організації Африканської Єдності

(ОАЄ). Кожні два роки комісія заслуховує звіти держав щодо законодавчих та інших заходів з захисту прав людини та розглядає заяви громадян та юридичних осіб про масові та систематичні порушення прав людини. На основі цих заяв комісія готує заключення для Організації Африканської Єдності.

Європейська система прав людини, що функціонує в рамках Ради Європи, стала доступною для України з 1995 року, коли країна стала її членом. Ця система передусім ґрунтується на роботі Європейського суду з прав людини. Приєднання України до Ради Європи і підписання Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод відкрили можливість громадянам звертатися з індивідуальними скаргами до Європейського суду з прав людини.

На сьогодні Європейський суд з прав людини у Страсбурзі вважається одним із трьох ключових міжнародних судів, разом з Міжнародним Судом в Гаазі та Європейським Судом у Люксембурзі [8].

Україна стикається з викликами поваги прав людини, які особливо актуальні в умовах російської агресії, коли ведеться повномасштабна війна на наших територіях. Український народ зараз активно захищає свій суверенітет і незалежність, а також право стати повноправним членом Європейського Союзу.

В 2013 році українці вийшли на Майдан під час Революції Гідності, щоб підтримати підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. У цій угоді пріоритетність прав і свобод людини визнається як одна з основних цінностей. Документ закликає до охорони прав і свобод громадян, забезпечення законності і правопорядку, які повинні бути пріоритетом держави та її органів. Також в ній визначено необхідність впровадження європейських стандартів у сфері прав людини та невідхилному дотриманні їх [22, с. 49].

Під час воєнних конфліктів часто порушуються основні права людини, серед яких найважливіше - право на життя. Російські окупанти намагаються

виправдати ці порушення, вказуючи на боротьбу проти «геноциду» на Донбасі.

З моменту початку агресії Росії проти України у лютому 2014 року, звернення до Європейського суду з прав людини з міждержавними заявами проти уряду Російської Федерації стало одним з пріоритетних напрямків захисту інтересів нашої країни.

У зв'язку з агресією Російської Федерації проти України, яка призвела до масових порушень прав людини в АР Крим та м. Севастополі, на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, а також інших територіях України, де наразі Російська Федерація здійснює військову агресію, Уряд України подав низку позовів проти уряду Російської Федерації до ЄСПЛ [32].

Станом на 21 лютого 2023 року, в провадженні Європейського суду з прав людини перебувало 4 міждержавні справи, в одній з яких Україна виступала як співпозивач разом з Нідерландами. Ця справа стосувалася літака "Боїнг-777" авіакомпанії Malaysia Airlines, що здійснював рейс МН17 із Нідерландів до Малайзії. Літак був збитий над зоною російської агресії на сході України 17 липня 2014 року:

- У справі "Україна проти Росії (щодо Криму)" на основі заяв № 20958/14 та № 38334/18 Європейський суд з прав людини визнав прийнятними вже на початку 2021 року. В рішенні щодо цієї справи ЄСПЛ встановив, що починаючи з 27 лютого 2014 року, коли була захоплена Верховна Рада АР Крим, Росія фактично здійснювала ефективний контроль над територією Криму, що фактично означає визнання окупації.

Додатково, Європейський суд визнав прийнятними скарги України щодо адміністративної практики Росії, яка стосується порушень прав людини, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколами до неї. Ці порушення охоплюють різні аспекти, такі як насильницькі зникнення, жорстоке поводження, незаконні затримання, поширення російського законодавства на території Криму, незаконне

нав'язування російського громадянства, утиски релігійних організацій, заборона українських медіа та інші.

- Справа "Україна та Нідерланди проти Росії" є результатом подій, що відбулися на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей з 2014 року. Вона включає в себе порушення прав людини на окупованих територіях Донбасу, зокрема викрадення та спроби незаконного вивезення дітей-сиріт з Донецької та Луганської областей на територію Російської Федерації у 2014 році. Також до цієї справи включена скарга про збиття малайзійського літака рейсу МН-17. Заяви з цих подій були подані Україною та Нідерландами за номерами №8019/16, №43800/14 та №28525/20.

Також, в справі "Україна проти Росії" розглядаються злочини, вчинені російськими військовими під час повномасштабного вторгнення на територію України. Ця справа була ініційована за номером №11055/22.

- Справа "Україна проти Росії (VIII)" з номером заяви №55855/18 стосується захоплення українських моряків та суден у Керченській протоці у 2018 році.

Справа "Україна проти Росії (IX)" за номером заяви №10691/21 відноситься до вбивств опонентів російської федерації.

Обидві ці справи наразі перебувають на стадії розгляду Європейським судом з прав людини щодо їх прийнятності.

Рішенням від 25 січня 2023 року Європейський суд з прав людини частково визнав прийнятною міждержавну справу "Україна та Нідерланди проти Росії" за заявами №№8019/16, 43800/14, 28525/20, яка стосується подій на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, і перейшов до розгляду справи по суті[13]

26 січня 2022 року відбулися усні слухання в Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ) щодо прийнятності згаданої міждержавної справи. ЄСПЛ визнав, що український уряд надав достатньо обґрунтованих очевидних доказів як повторюваності дій у порушення Конвенції, так і офіційного їх толерування з боку Російської Федерації.

Серед іншого, 25 січня 2023 року ЄСПЛ встановив, що території на сході України, захоплені російсько-окупаційними військами з 11 травня 2014 року і щонайменше до 26 січня 2022 року, перебували під юрисдикцією Російської Федерації. ЄСПЛ посилався на присутність російських військ на сході України з квітня 2014 року та широкомасштабне розгортання російських військ не пізніше серпня 2014 року. Він також встановив, що держава-відповідач мала значний вплив на воєнну стратегію своїх маріонеткових адміністрацій; що вона постачала зброю та іншу військову техніку цим окупаційним адміністраціям у значних масштабах з моменту їх створення (так звані "Л/ДНР") та в наступні місяці та роки; що вона здійснювала артилерійський вогонь на вимогу цих окупаційних адміністрацій; і що вона надавала політичну та економічну підтримку зазначеним окупаційним утворенням.

Щодо скарг уряду Королівства Нідерландів, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) визначив, що збиття літака рейсу МН17 сталося повністю на території, яка була захоплена російськими окупаційними адміністраціями. Він також виявив, що ретельне кримінальне розслідування інциденту Міжнародною спільною слідчою групою (ЖТ) значною мірою прояснило обставини збиття літака рейсу МН17. Не було свідчень зіткнень за встановлення контролю на територіях, пов'язаними з місцем запуску або місцем падіння літака, що давало б підстави стверджувати, що подальший контекст хаосу виключав можливість встановлення юрисдикції. Тому скарги підпадають під територіальну юрисдикцію Росії.

Важливо відзначити, що Європейський суд з прав людини об'єднав справи "Україна та Нідерланди проти Росії" за заявами № 8019/16, 43800/14, 28525/20 (щодо Донбасу) та "Україна проти Росії (X)" за заявою № 11055/22 (щодо повномасштабного вторгнення РФ), яка була подана 23 червня 2022 року. Ця спільна провадження стосується порушень прав людини, які здійснювалися Росією на території України з 24 лютого 2022 року, зокрема порушень прав, гарантованих статтями 2 (Право на життя), 3 (Заборона

катування), 5 (Право на свободу та особисту недоторканість) та інші. Це рішення було прийняте Великою палатою ЄСПЛ 17 лютого 2023 року.

Дійсно, 16 вересня 2022 року Росія остаточно вийшла з Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод внаслідок свого виключення із складу Ради Європи. Це призвело до втрати Європейським судом з прав людини юрисдикції над Росією, а розгляд тисяч скарг проти неї опинився під сумнівом, включаючи скарги, подані Україною. Згідно з висловлюванням правозахисника з Центру громадянських свобод Володимира Яворського: "Позиція Росії тепер полягає у тому, що вона вийшла з Конвенції з прав людини ще в березні і тому ніяких зобов'язань не має". Він також наголошує на складності ситуації, оскільки ЄСПЛ не може ухвалити рішення без позиції Росії і під час розгляду справ повинен бути суддя з цієї країни [30]. Так, в наявності лишається сподівання, що з часом суд зможе розглянути всі справи, а судові рішення стануть важливими доказами в інших судах і органах. Це може мати значний вплив на розгляд справ в Суді ООН, міжнародних арбітражних судах і розслідуваннях міжнародних злочинів.

ВИСНОВКИ

Гарантії охорони прав і свобод людини складають систему заходів, спрямованих на профілактику порушень цих прав та запобігання незаконних дій (їх превенцію). Ця система включає наступні складові:

Встановлення засобів профілактики та попередження правопорушень.

Забезпечення попередження неправильної реалізації прав і свобод людини.

Здійснення конституційного контролю за неперешкодженням їх реалізації.

Можливість звернення за допомогою до компетентних державних та недержавних органів, таких як прокуратура, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, адвокати, громадські організації тощо.

Охорона прав і свобод полягає в забезпеченні законної реалізації цих прав під контролем соціальних інститутів, при цьому уникнення втручання в них.

Гарантії захисту прав і свобод людини складаються з системи заходів, спрямованих на відновлення порушених прав або свобод, притягнення порушників до юридичної відповідальності. Ця система включає наступні компоненти:

Встановлення заходів відповідальності для осіб, винних у порушенні прав і свобод громадян.

Установлення судових та адміністративно-правових заходів захисту, які спрямовані на запобігання подібним порушенням у майбутньому.

Відновлення порушених прав шляхом компенсації завданої шкоди внаслідок незаконних дій тощо.

Ця система забезпечує ефективний захист прав і свобод людини та накладає відповідальність на тих, хто порушує їх, з метою забезпечення справедливості та правопорядку.

Необхідність звернення до захисту прав виникає лише у випадку перешкоди у їх здійсненні або реальній загрозі їх порушення. Захист може

здійснюватися через втручання державних органів у процес реалізації прав і свобод як превентивна реакція на об'єктивні відхилення від правопорядку. Цей захист може включати застосування санкцій та відповідальності за порушення, а також гарантії особистої безпеки працівників правоохоронних органів.

Засоби охорони прав людини спрямовані на запобігання можливим порушенням цих прав, включаючи їх унеможливлення або перешкодження. Удосконалення рівня правової культури та правової свідомості кожної людини і громадянина, а також формування поваги до закону і визначення механізмів захисту їх прав, на мою думку, має стати пріоритетним напрямом державної політики у сфері прав людини. Однак ці процеси не можуть бути повністю забезпечені виключно за рахунок активного впливу держави, якщо вони не супроводжуються відповідною підтримкою та усвідомленням їх інститутами громадянського суспільства та кожним окремим громадянином.

Це довготривалий та складний процес, результат якого значною мірою залежить від історично-культурних традицій, звичаїв та менталітету українського народу. Без активної правової позиції цього народу, яка виходить за межі лише бажання жити краще, неможливо досягти істотних позитивних змін у гарантуванні прав людини та громадянина і їх ефективного захисту у випадку порушення.

Природно-правова (ліберальна) концепція прав людини визнає пріоритет певних сфер індивідуальної свободи щодо захисту колективних або суспільних інтересів, які можуть бути закріплені у вигляді прав або захищені законами. У контексті авторитарного або тоталітарного режиму, де головною детермінантою є страх, конституційно-демократичний (ліберальний) режим покладається на основні права людини. Права людини не ставлять індивіда проти суспільства; натомість вони створюють крихкі канали для обміну ідеями та забезпечують суспільні простори, які не піддаються владному тиску, утворюючи водночас критерії та опозицію владі.

Згідно з ліберальною концепцією прав людини, фундаментальні принципи, особливо ті, що стосуються змісту прав людини, мають вищу юридичну силу, ніж звичайне законодавство, яке може бути прийняте шляхом визначення "простого політичного пріоритету парламентської більшості". Оскільки конституційні права належать виборцям, парламентська більшість повинна гарантувати дотримання основних прав і свобод, а також тих фундаментальних принципів, які не можуть бути порушені або скасовані шляхом парламентського рішення.

Після аналізу "змістового наповнення" різних поколінь прав людини стає очевидним, що існують певні кореляції між ними та основними течіями сучасної політико-правової філософії, такими як лібералізм і комунітаризм. Отже, можна стверджувати, що права людини першого покоління залишаються символом лібералізму, тоді як права третього покоління (солідаристські) асоціюються з комунітаризмом. Щодо прав другого покоління, то їх характеризує можливість номіналістичного та, у деяких випадках, реалістичного тлумачення. Проте філософські основи цих прав схильні до комунітарного та соціоцентричного розуміння.

Оскільки зараз визнаються основні колективні права, такі як право спільнот на захист своєї ідентичності, однією з ключових тем подальшого дослідження є проблема ідентичності як системоутворюючої категорії колективних прав. Особливо цікавим цей аспект стає для вивчення політико-правових та філософсько-правових проблем у мультикультурних суспільствах Західного Світу. Тут, внаслідок процесів імміграції, відбувається зіткнення двох систем цінностей: західної, що ґрунтується на концепції людини як індивіда, і східної, яка вбачає людину перш за все як частину великої родини.

Основні права людини представляють собою універсально визнані цінності, що закріплені міжнародними конвенціями та конституціями держав. Серед них переважають норми, визнані у науці міжнародного права як *jus cogens*. Протягом минулого століття цей перелік значно розширився за рахунок економічних, соціальних та культурних прав, і, як постійно

підкреслюється на Генеральній асамблеї ООН, всі права людини формують єдине ціле. Розуміючи "права" як вимоги, претензії, привілеї та можливості, на сучасному етапі права людини можна сприймати як вимоги громадян до своїх урядів для задоволення своїх потреб та реалізації можливостей.

Введення правового режиму воєнного стану в межах кордонів України ставить перед державою значний комплекс завдань, які стосуються вдосконалення Національної стратегії у сфері прав людини. Для вирішення цих питань необхідно створити ефективні механізми реалізації прав населенням держави. При прийнятті рішень держава має керуватися принципом верховенства права, який є основоположним для демократичної держави, а також забезпечити правовий баланс при обмеженні конституційних прав і свобод людини, щоб уникнути порушення прав та законних інтересів громадян. Воєнний стан не може служити виправданням для можновладців, які намагаються просунути свої інтереси на шкоду загрозам життю та здоров'ю людей.

Важливою складовою конституційного та правового статусу людини і громадянина є гарантія їх прав і свобод. Під гарантіями прав і свобод слід розуміти комплекс заходів і засобів, які забезпечують їх ефективне виконання, що визначено у Конституції та інших законодавчих актах. Система гарантій конституційних прав і свобод містить загальні та спеціальні (юридичні) гарантії. Загальні гарантії формуються в залежності від рівня розвитку основних сфер суспільного та державного життя, таких як політична, економічна, соціальна, культурна (духовна) і т. д.

Особлива увага в механізмі організаційно-правових гарантій приділяється судовому та позасудовому захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. Кожен має право звернутися за захистом своїх прав і свобод до позасудових суб'єктів, які мають повноваження захищати конституційні права і свободи.

Функціональне призначення міжнародно-правових гарантій полягає в забезпеченні реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини та

громадянина. Вони утворюють систему правових засобів, умов та вимог, за допомогою яких здійснюється забезпечення прав і свобод особи. Міжнародно-правові гарантії прав і свобод людини та громадянина поділяються на:

Матеріальні: ці гарантії включають можливість звернення до Європейського Суду з прав людини, яка закріплена в Конвенції про захист прав і основних свобод людини.

Процесуальні: ці гарантії передбачають доступність кожної людини до такого звернення.

Організаційні: ці гарантії визначають порядок формування та діяльності Європейського Суду з прав людини.

Отже, міжнародно-правові гарантії – це правові умови, засоби та способи, що визначають процедуру, за допомогою якої особа може фактично здійснювати свої права і свободи у спосіб та за формою, що закріплені актами міжнародного права..

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Засади державної політики в галузі прав людини // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 35. Ст. 303
4. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 березня 2000 р. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 23. Ст. 176.
5. Рішення Конституційного Суду України від 13 грудня 2001р. № 18-рп/2001 у справі про молодіжні організації.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України : Рішення Конституц. Суду від 14.12.1999 р. № 10-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#n54>
7. Антонович М. Міжнародна система захисту прав людини: крізь призму України. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149240005.pdf>
8. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина. Ужгород, 2003. 57 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/5099/1/Мжнар%20захист^А>
9. Головатий С. Принцип людських прав - один із основоположних принципів українського конституційного ладу // Право України. 2017. № 7. С. 94-108.
10. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : Дух і Літера, 2016. 760 с.

11. Головатий С. Тріада європейських цінностей - верховенство права, демократія, права людини - як основа українського конституційного ладу. Частина третя: права людини (стаття 3 Конституції України) / С. Головатий // Право України. 2015. № 1. С.13-92.
12. Донеллі Дж. Права людини у міжнародній політиці / Пер. з англ. Т. Завалія.- Львів: Кальварія, 2004.— 280 с.
13. ЄСПЛ об'єднав дві справи України проти росії в одне велике провадження. Міністерство юстиції України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yespl-obiednav-dvi-spravy-ukrainy-proty-rosii-v-odne-velyke-provadhennia>.
14. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2002. 222 с.
15. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів вузів / Заг.ред. Цвік М.В., Петришин О.В., Ткаченко В.Д. Х.: Право. 2021. 430 с.
16. Клочков В.Г. Охорона та захист прав і свобод людини та громадянина. Суть та роль прокурорського нагляду // Прокуратура. Людина. Держава. - 2015. № 4. С. 18-27.
17. Ковбан А. В. До питання удосконалення доктрини колективних прав // Правова держава. 2014. № 17. С. 107-110.
18. Копейчиков В.В. Теорія держави і права: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2019. 368 с.
19. Костюк В.О. Загальна теорія держави і права: навчальний посібник. К.: Атіка. 2016. 592 с.
20. Крегуя Ю.І. Права і свободи людини: навчальний посібник для студентів вузів. К.: Книга, 2014. 288 с.
21. Лисенков С.Л. Теорія держави і права. К.: Юрінком Інтер, 2017. 389 с.
22. Макеева О.М. Права людини в системі базових європейських цінностей. Юридичний вісник 2 (63) 2022. С. 48-55.

23. Панкевич О. З. Лібералізм і комунітаризм: до питання про дві парадигми сучасної політико-правової філософії // Право і громадянське суспільство. -2013. Вип. 3. № 4. С. 122-134.
24. Панкевич О. З. Соціальна держава та права людини «другого покоління» (загально-теоретичне дослідження). Львів : Астрон, 2006. 176 с.
25. Повалена М.В. Конституційно-правовий аспект міжнародних засобів захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. №5/2022. С. 102-106.
26. Рабинович П. Основні права людини: поняття, класифікації, тенденції / Укр. часопис прав людини. 1995. № 1. С. 14-22
27. Рабінович П. Біосоціальна сутність основоположних людських прав // Вісник Національної академії правових наук України. 2015. Вип. 4. № 83. С. 8-20.
28. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Львів : Край, 2008. 224 с.
29. Римаренко С. Ю. Права нації та права людини: між Сціллою та Харібдою. Київ : Світогляд, 2005. 78 с.
30. Росія вже не у ЄСПЛ. Що буде зі справами України проти РФ? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-62926473>
31. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник для студентів вузів Х.: Еспада, 2021. 776 с.
32. Україна vs росія: юридична боротьба в ЄСПЛ за притягнення країни-агресорки до відповідальності за порушення прав людини. Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ukraina-vs-rosiya-yuridichna-borotba-v-espl-za-prityagnennya-kraini-agresorki-do-vidpovidalnosti-za-porushennya-prav-lyudini>.
33. Шемшученко Ю.С. Великий енциклопедичний юридичний словник. - К.: Юридична думка, 2017. 943 с.
34. Шумак І. О. Громадянські права і свободи людини за Конституцією України: Дис. ... канд. юрид. наук. К., 2000. 193 с

35. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. Київ: Вид. «ФОП Голембовська О.О.», 2018. 168 с.
36. Юзефір А.Р. Конституційні гарантії забезпечення прав і свобод людини. Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 1. С. 75.
37. Black A. Political Thought in Europe, 1250-1450.- Cambridge, Eng.: Cambridge University Press, 1992.- P. 73.
38. Black's Law Dictionary.- St. Paul, Minn.: West Publishing Co., 1991.- P. 919.
39. Burgers H. The Road to San-Francisco: The Revival of the Human Rights Idea in the Twentieth Century // Hum. Rts Q.- 1992.- Vol. 14.- P. 447.
40. Constitution Act, 1982 // The Constitution Acts 1867 to 1982.- Department of Justice, Canada, 1996.- P. 60-61.
41. Golding M. The Concept of Rights: A Historical Sketch / M. Golding. - Boston: Little, Brown and Company, 1978. - 564 с. С. 49
42. Grotius H. The Rights of War and Peace / A. C. Campbell, trans.- London: M. Walter Dunne, 1901.- P. 63-70.
43. Hegel G. W. F. The Philosophy of History / J. Sibree, trans,— New York: Dover Publications, 1956.- 457 p.
44. Hobbes T. Leviathan.— Harmondsworth, Eng.: Penguin, 1981.-728 p.
45. Hohfeld W. N. Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning.- Westport: Greenwood Press, 1978.- P 71.
46. Holt J. C. Magna Carta and Medieval Government.— Lnd., Ronceverte: Hambledon Press, 1985.- 316 p. С. 205
47. Kant I. The Metaphysics of Morals / Mary Gregor, trans.— Cambridge, Eng.: Cambridge University Press, 1996.
48. Rousseau J. J. The Social Contract / Willmoore Kendall, trans.- Chicago: Henry Regnery, 1954.- P. 26-27.
49. Rubin E. L. Rethinking Human Rights// International Legal Theory: Human Rights,- 2003.- Vol. 9.- P. 5-78.

50. Russel B. A History of Western Philosophy- N. Y: Simon & Schuster, 1945.-P. 41.
51. Simpson D. P. Cassell's New Latin Dictionary.- 1968.- P. 331.
52. The English Works of Thomas Hobbes.- 1839.- Vol. 3.- P. 117.
53. Tuck R. Natural Rights Theories: Their Origin and Development.- Cambridge, Eng.: Cambridge University Press, 1979.
54. Vasak K. A 30-Year Struggle: the Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights / K. Vasak // The UNESCO Courier. - 1977. - Nov. - P. 29, 32. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0007/000748/074816eo.pdf#nameddest=48063>
55. Vasak K. Pour une troisieme generation des droits de l'homme // Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet / K. Vasak. - Hague : Martinus Nijhoff Publishers, 1984. - P. 831-839.
56. Weston B. H. Human Rights//Hum. RtsQ.- 1984.-Vbl. 6.- P. 257-283.
57. Томіліна Ю.Є. До питання про обмеження виборчих прав засуджених / Ю.Є. Томіліна // Human right: theory and practice. – 2017. London. – January 23-28. – С. 131-134.
58. Гавловська А.О. Д'яченко Н.С. Жінка як об'єкт злочинного посягання. Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів»: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, Херсон, 17-18 листопада 2021 р. / Упоряд. Т. Казакова. Херсон, книжкове вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2021. С.267-269
59. Гавловська А.О. Утримання представниками російських збройних сил та правоохоронних органів українських жінок-полонених в умовах повномасштабного вторгнення РФ у 2022 р. Правовий статус військовополонених: проблемні питання застосування положень вітчизняного та міжнародного законодавства: збірник матеріалів міжкафедрального

міжвузівського круглого столу (м. Чернігів, 16 грудня 2022 р., Академія Державної пенітенціарної служби). Чернігів: Десна Поліграф, 2023, С.69-73

60. Havlovska A., Tiapkin A. MONOGRAPH REVIEW: MILITARY OFFENSES AND WAR CRIMES: HISTORY, THEORY AND PRACTICE EDITED BY V.M. STRATONOV. RIGA, LATVIA: "BALTIJA PUBLISHING", 2023. 876 P (Рецензія на монографічне дослідження «Військові правопорушення та воєнні злочини: історія, теорія та практика» за загальною редакцією В.М. Стратонова.) Архів кримінології та судових наук: наук. журн. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. No. 1 (7) 2023. С. 176-187 (фахове видання) DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs> .7.2023.17

61. Гавловська А.О., Томіліна Ю.Є. До питання відшкодування шкоди, завданої культурним цінностям у ході російсько-української війни. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»: зб. наук. праць / гол. ред. Стратонов В.М. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 3. С.36-42 DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-6-7> (фахове видання)
<https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/410/375>